

С. В. Абраємова

А. Ф. Паратонов

**Дмитро
Яворницький
ТА ЙОГО РОДОВІД**

МГО Інститут Україніки

Дніпропетровський історичний музей ім. Д. І. Яворницького

Державний архів Харківської області

Харківський приватний музей міської садиби

2009

УДК 821.161.2-05
ББК 83.3 (4 УКР = УКР)-8
А16
ISBN 978-966-8246-92-4

Рецензент:

І.О. Кочергін – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та політичної теорії Національного гірничого університету

Друкується за рішенням Науково-методичної ради Дніпропетровського історичного музею від 12 січня 2009 р., протокол № 2.

Абросимова С. В., Парамонов А. Ф.

Дмитро Яворницький та його родовід. – Харків: Харківський приватний музей міської садиби, 2009. – 112 с.

В книзі на значному масиві архівних матеріалів, що вперше вводяться до наукового обігу, реконструйовано родовід українського вченого-енциклопедиста, видатного дослідника історії запорозького козацтва, фундатора Дніпропетровського історичного музею академіка Дмитра Івановича Яворницького (1855 – 1940). Репрезентовані в книзі документи є цінним джерелом для висвітлення маловідомих чи зовсім невідомих аспектів в біографії Д. Яворницького, передусім його походження, родинного контексту, стосунків вченого з батьками та іншими родичами, впливу цих стосунків на життя та творчість вченого.

Книга пропонується широкому читацькому загалові, усім, хто цікавиться історією та культурою України, генеалогією та біографістикою.

© Абросимова В. Л., Парамонов А. Ф., 2009

© Інститут Україніки, 2009

© Харківський приватний музей міської садиби, 2009

Зміст

Передмова	5
Біографія Д. Яворницького в родинному та дружньому контекстах	7
Історія роду Яворницьких	65
Іменний покажчик	95
Географічний покажчик	105

Передмова

Мабуть, не буде великим перебільшенням сказати, що людина насамперед є об'єктом, який складає інтерес історичної науки. В.О. Ключевський писав: «Є імена, які вже втратили хронологічне значення, виступили за межі часу, коли жили їх носії. Це тому, що справа, яку зробила така людина, за своїм значенням так далеко виходила за межі свого століття, своїм благодотворним впливом так глибоко захопила життя подальших поколінь, що з постаті, яка її зробила, у свідомості цих поколінь поступово спадало все тимчасове і місцеве, і вона з історичного діяча перетворилася в народну ідею, а сама справа її з історичного факту стала практичною заповіддю, заповітом, тим, що ми звикли називати ідеалом». До таких постатей нашої історії можна віднести Д.І. Яворницького, який був людиною надзвичайно різнобічних інтересів, ініціативним і невтомним трудівником, вченим-подвижником. З його ім'ям, перш за все пов'язана багаторічна праця із збирання, дослідження й популяризації історії запорізького козацтва. Усе, що вийшло з-під його пера, позначене особливою любов'ю до історії Запорожжя. Його дослідження ґрунтувались на комплексному вивченні того чи іншого явища. Свої історичні дослідження він робив на базі узагальнення археологічних, етнографічних, фольклористичних, мовознавчих пошуків і знахідок.

Вагомий внесок зробив вчений у становлення історичного краєзнавства. Як збирач і колекціонер старожитностей, архівних джерел, Яворницький був одним з перших в Україні організаторів музейної та архівної справ.

Окремою яскравою сторінкою творчої біографії вченого є його етнографічна та фольклористична діяльність. Всебічно вивчаючи життя й побут українського народу, Яворницький виявив великий інтерес до народного мистецтва, зокрема народного живопису й вишивки, кобзарства.

Його творче кредо яскраво відбилосся у його ж словах: «Працюй, працюй, не вдивляючись уперед й не озираючись назад; працюй, не чекаючи нізвідки і ні від кого ні нагороди, ні подяки; працюй, доки служать тобі руки і доки б'ється живе серце у твоїх грудях; працюй на користь твого народу і на пожиток Батьківщини, яка тобі дорога».

Книга, яка пропонується Вашій увазі це спільний проект музейних співробітників, Парамонова А.Ф., людини, що закохана в історію, МГО «Інститут україніки», Державного архіву Харківської області.

Дослідження родоводу Яворницького – це цікавий напрям в дослідженнях персонологічного характеру, дає можливість поглибити наше розуміння його коріння, вплив попередніх поколінь на формування особистості вченого, родинних зв'язків, «пожвавити», «олюднити» біографію Дмитра Івановича.

Капустіна Н.І.

Директор Дніпропетровського історичного музею
ім. Д.І. Яворницького
Заслужений працівник культури України

С. В. Абросимова

БІОГРАФІЯ Д. ЯВОРНИЦЬКОГО В РОДИННОМУ ТА ДРУЖНЬОМУ КОНТЕКСТАХ

Ім'я академіка Дмитра Івановича Яворницького сьогодні є одним з найвідоміших і найпопулярніших в Україні. Широкий громадськості він відомий передусім як видатний дослідник історії запорозького козацтва і фундатор Дніпропетровського історичного музею. Вченого по праву вважають «енциклопедистом козаччини», «Нестором» Запорозької Січі, неперевершеним збирачем пам'яток старовини. Широчінь наукових зацікавлень Д. Яворницького яскраво демонструє його творча спадщина, що нараховує понад 200 опублікованих праць з історії, археології, етнографії, фольклору, лексикографії, джерелознавства, археографії, архівної та музейної справи, спеціальних історичних дисциплін, а також художні твори (прозові й поетичні). Великий масив його доробку ще чекає на публікацію.

Д. Яворницькому належить пріоритет у створенні комплексного фундаментального дослідження з історії запорозького козацтва. Зібрані й збережені вченим різноманітні колекції є цінним джерелом у царині гуманітарних наук. Своєю викладацькою, лекційною та екскурсійною діяльністю вчений вельми прислужився справі популяризації історичних знань, пробудженню патріотичних почуттів, національної самосвідомості українського народу. Учений-патріот завжди перебував у гущині громадського життя України, брав активну участь в просвітянському русі, в діяльності різних культурно-освітніх, наукових, благодійницьких товариств, підтримував широкі творчі й дружні стосунки з багатьма вітчизняними та іноземними діячами.

За своє тривале життя Д. Яворницький зазнав зльотів і падінь, радість творчого натхнення і наукових здобутків, обвинувачень та переслідувань з боку царату і більшовицької тоталітарної системи, матеріальної скрути, моральних та фізичних страждань.

В науці, в дослідницькій роботі бачив він сенс свого життя. Академік Д. Яворницький до останнього зостався вірним девізові: «Працюй доти, доки б'ється серце!»

Дослідження творчості Д. Яворницького розпочалося ще за його життя. Це були рецензії на його твори в науковій періодиці, ювілейні статті з нагоди 30-річчя науково-педагогічної діяльності (1913 р.) і 70-річчя від дня народження (1925 р.). Проте з моменту обвинувачення Д. Яворницького в «українському буржуазному націоналізмі» і «контрреволюційній діяльності» й вигнання вченого у серпні 1933 р. з музею, його ім'я було в опалі, книги не перевидавалися, нові твори не публікувалися (за мізерним винятком), життєвий і творчий шлях не досліджувалися. Лише у період короткочасної «відлиги» 1960-х рр. побачили світ декілька видань, присвячених Д. Яворницькому. Відзначимо ґрунтовні дослідження І. М. Гапусенка¹, І. М. Шаповала² й особливо М. М. Олійник-Шубравської – автора багатьох статей і першої фундаментальної монографії, присвяченої дослідженню життя та творчої спадщини видатного історика³. Із закінченням «відлиги» Д. Яворницький знову «опинився» під забороною. Лише із здобуттям Україною незалежності (1991 р.) ім'я і книги літописця козаччини повернулися до широкого читача, почалося активне дослідження його життя і творчої спадщини. Значно активізувалися ці дослідження внаслідок проведення (на базі Дніпропетровського історичного музею) наукових конференцій, присвячених ювілеям Д. Яворницького⁴. Останнім часом здобули висвітлення різні аспекти наукової творчості вченого (історіографія, археологія, фольклористика, етнографія, мистецтвознавство, археографія, джерелознавство, музеєзнавство, архівознавство, літературознавство тощо)⁵. Введення до наукового обігу джерел особового походження (спогадів, щоденників, приватного листування) сприяли дослідженню безпосередньо й біографії вченого⁶. Найменшого висвітлення поки що здобуло особисте життя Д. Яворницького. Цей аспект став предметом спеціально дослідження наукових співробітниць Дніпропетровського історичного музею І. М. Тимофєєвої⁷ та К. О. Тележняк⁸.

В розвідках І. О. Кочергіна, А. Ф. Парамонова, К. О. Тележняк, І. М. Тимофєєвої висвітлюється генеалогія родини Яворницьких⁹.

**Дмитро Яворницький,
офорт Василя Мате.**

До останнього часу було відомо лише про молодше покоління Яворницьких, старша генерація залишалася невідомою. На особливу увагу заслуговують дослідження А. Ф. Парамонова, внаслідок кропіткої евристичної праці котрого в Державному архіві Харківської області були виявлені унікальні документи, що дозволили певною мірою реконструювати генеалогічне древо родини Яворницьких. В цьому виданні А. Ф. Парамонов репрезентує результати свого дослідження. У такий спосіб, вчені отримали неоціненні джерела для створення фундаментальної наукової біографії видатного українського історика. Це набуває актуальності у світлі «нової біографічної історії», що передбачає особливу увагу дослідників

в тому числі й до таких фактів життя особистості, як-от походження (родовід), родина, родинні та дружні стосунки.

Нижче репрезентуємо стислий біографічний нарис, в якому основні моменти життєвого і творчого шляху Д. Яворницького висвітлюються через мікро-контексти, тобто через його стосунки з рідними та друзями. На наш погляд, це дозволить «олюднити» образ Д. Яворницького, уявити його у «статусі» сина, брата, дядька, чоловіка тощо.

Майбутній академік Дмитро Іванович Яворницький народився 7 листопада (26 жовтня за ст. ст.)¹⁰ 1855 р. в селі Сонцівка Харківського повіту Харківської губернії (нині с. Борисівка Харківського району Харківської області).

Село, що дістало назву від прізвища поміщика Сонцева, було розташоване на межі Курщини та Харківщини. Через село протікала невеличка річка Липчик. Поблизу села був чудовий сад. Селяни відзначалися працьовитістю, огрядністю, займалися землеробством, садівництвом і вівчарством. Любов до мальовничої співучої Сонцівки Дмитро Іванович проніс через усе життя. У шкільному творі «Моя родина» Д. Яворницький так описує рідне село: «Моя родина, носящая название Солнцевки, есть небольшое село, отстоящее от г. Харькова на 35 вёрст. Расположение этого села, как и большая часть сёл, не представляет ничего особенного. Не доезжая на полверсты до самого села, вам прежде всего бросается в глаза сад, один из тех прекраснейших садов, какие очень редко встречаются в имениях даже самых богатых помещиков. Внизу этого сада протекает небольшая река, придающая саду прелесть и величие; по левую сторону сада находится широкий и не слишком глубокий овраг, на дне которого расстилается обширная долина с озёрами и прекрасными источниками, вытекающими из боков оврага.

За садом нам представляется в полном величии и блеске небольшая деревянная церковь... Местность, где расположено село, представляющее длинную вереницу крестьянских изб, по большей части возвышена, только северная сторона её представляет постепенное понижение и, наконец, переходит в небольшую долину, поросшую тенистыми деревьями и густою травой; в конце долины возвышается небольшая гора, которая служит границею между губерниями Харьковской и Курской...»¹¹.

Батько Д. Яворницького – Іван Якимович Яворницький (1827 – 1885) походив із збіднілого дворянського роду, родоначальник якого належав до козацької старшини¹². За свідченням Д. Яворницького, з діда і прадіда він був панського коліна. Свій родовід вчений виводив від панів з Галичини, які з часом оселилися в Зміївському повіті на Харківщині. У книзі «По следам запорожцев» Дмитро Іванович пояснював, що за гербовником дворянських родів царства Польського, виданому в 1853 р., у Варшаві, відомо вісім панів Яворницьких. З Галичини одна гілка цієї фамілії перейшла, мабуть, вже після гетьмана Богдана Хмельницького, у теперішню Харківську губернію і там осіла гніздом поблизу річки Сіверського Дінця, Зміїв-

ського повіту. В новій батьківщині частина цієї фамілії залишилася у дворянському стані, частина перейшла в духівництво, а частина у міщанство¹³. Дід Дмитра Івановича – Яким Федорович Яворницький – належав до духівництва і володів невеличким хутором «Яворницький» в Зміївському повіті Харківської губернії¹⁴. Згодом вчений успадкував цей хутір.

До духівництва належав і батько Д. Яворницького Іван Якимович, останнім місцем служби якого було село Сонцівка, де він був дяком. За словами Д. Яворницького, його батько був «грамотій-самоучка», добра і розумна людина, не вчивсь ні в якій школі, а сам із себе вивчивсь писати і читати. Мати вченого – Ганна Матвіївна Терновська (1830 – 1916) була простою селянкою. Сім'я жила бідно, в простій селянській хаті.

Певні «пригоди» сталися з прізвищем Д. Яворницького, походження котрого він пояснював від «явора» або «яворника». «Дід і батько мій, – читаємо в його листі до письменника і видавця В. Л. Левицького (Василя Лукича), – писались Яворницький, а міні у школі якийсь дурінь причіпив букву «Е» і вийшов я «Еварницький», а воно на ділі «Явор», дерево таке, що здається на клена, тільки листи зеленіші, з зубцями на кінцях, і більше від листа клена»¹⁵.

На переважній більшості друкованих праць вченого стоїть прізвище «Еварницький». Вперше «Яворницький» зустрічається в статтях 1890 р., що були надруковані в «Екатеринославских губернских ведомостях» з подвійним підписом: «Еварницький – Яворницький». Але ще у 1886 р. в листі до редактора першого українського історичного журналу «Киевская старина» Ф. Г. Лебединцева Д. Яворницький прохав, щоб його статті підписували саме подвійним прізвищем «Д. І. Еварницький (Д. І. Яворницький)». І пояснював: «Я хочу сказати цим, що я не лях, а українець»¹⁶. Проте на всіх наступних працях знову стоїть «Еварницький». І лише після 1905 р. вчений вживає або подвійний підпис, або просто «Яворницький» і зовсім рідко «Еварницький». За радянських часів Дмитро Іванович іменує себе тільки «Яворницьким». В листуванні з рідними та друзями прізвище «Яворницький» вчений почав вживати набагато раніше, ніж у друкованих працях, ще у 1884 р. Блискучий аналіз феномена «мутації» прізвища Д. Яворницького з перспектив психобіографічної та соціо-

логічної парадигми здійснив дніпропетровський дослідник В. В. Ващенко¹⁷.

Дитинство Д. Яворницького пройшло у скрутних умовах матеріальних нестатків. Проте батько – Іван Якимович, хоча й був малоосвіченою людиною, намагався дати синові освіту, залучаючи його до читання. Тривалими зимовими вечорами, коли сім'я збиралася у маленькій хатинці, батько по складах читав дітям книжки. Мати пряла, а Дмитро з сестрою Горпиною лежали на печі й захоплено слухали батька. Особливе враження справив на маленького Дмитра безсмертний твір Миколи Гоголя «Тарас Бульба». Образ козака Тараса глибоко запав у душу шестирічного хлопчика. Він невтішно ридав над долею козака Тараса Бульби. Пізніше Яворницький згадував, що «як дочитали до того місця, де Бульбу вішають, сльози, дитячі сльози, градом котились у мене із очей». Звідтоді й назавжди закохався Дмитро в історію легендарної Запорозької Січі та її славетних лицарів.

Батьківське читання змінювалося піснями, що їх чудово співала мати. Чудовий голос мав і батько майбутнього історика. Музично обдарованим виявився і Дмитро. Згодом він почав записувати пісні в рідній Сонцівці. Саме з цих записів й розпочалася дослідницька діяльність вченого. Але для цього треба було багато вчитися.

Початкову освіту Д. Яворницький здобув у рідному селі, а у 1867 р. почав навчатися в Харківському повітовому училищі, куди він потрапив випадково, завдяки дружбі із сином власника економії в Сонцівці. Барчук не хотів їхати вчитися сам, і тоді поміщик разом із сином послав на свої гроші вчитися й Дмитра. Цю версію наводить в своїй монографії відома дослідниця життя і творчості Д. Яворницького М. Олійник-Шубравська¹⁸. В училищі Д. Яворницький вивчав російську і латинську мови, географію, історію, закон божий та інші предмети. Учнів знайомили з літописними творами, давнім епосом, філософськими трактатами. Найбільші успіхи Дмитро мав у царині словесності. Викладачі відзначали його письменність, «легкість і свіжість у викладанні думок». По закінченні училища він повернувся додому і через деякий час, у 1874 р., за сімейною традицією, поступив до Харківської духовної семінарії. Це сталося за наполяганням батька. Однак священницький сан, косність та схоластика, що панували в семіна-

рії, не приваблювали романтичного допитливого юнака, закоханого в історію рідного краю, в народні звичаї та фольклор. Провчившись три роки, Д. Яворницький залишив семінарію й у 1877 р. вступив до історико-філологічного факультету Харківського університету, що свого часу вважався «Слобожанськими Афінами», вславився ідеями слов'янського відродження, розквітом романтизму, піднесенням зацікавленості до етнографії, фольклору.

Час навчання Д. Яворницького в Харківському університеті (1877 – 1881) припадає на вельми сумний період в історії української культури. Емський указ 1876 р. значно посилив тиск на українське друковане слово (заборонялися будь-які видання українською мовою). У цей час було небезпечно виявляти симпатії до української мови, літератури, історії, популяризувати її. З іншого боку, це був період складання в Російській імперії кризи пануючої системи. Це був час апогею народницького руху, однією з провідних сил якого було студентство. Студентські заворушення призводили до тимчасового закриття університетів і припинення навчання. Такі події відбувалися й у Харківському університеті.

Вимушені канікули Д. Яворницький намагався проводити вдома, щоб допомогти батькам і відпочити, бо слабкий здоров'ям з дитинства він часто хворів. У рідній Сонцівці він не гаяв часу, а збирав фольклорний матеріал, записував пісні, що їх співали мати та односельці. Декілька записаних ним в студентські роки пісень пізніше були опубліковані¹⁹ його студентським приятелем, майбутнім професором Харківського університету Михайлом Халанським (1857 – 1910), з яким Дмитро Іванович під час навчання мешкав в одній кімнаті і ділив бідну студентську трапезу.

У студентські роки знов сполохнуло «полум'я пристрасті» до запорозького козацтва», що ще у дитинстві кинуло у серце Д. Яворницького батьківське читання гоголівського «Тараса Бульби». Вже на 2-му курсі Дмитро Іванович визначився з темою дослідження: «Виникнення та устрій Запорозького коша», почав вивчати літературу, шукати джерел, що висвітлювали історію запорозького козацтва.

Становлення Д. Яворницького як вченого відбувалося під впливом прогресивних професорів Харківського університету, справжніх українських патріотів О. О. Потебні та М. Ф. Сумцова. Гені-

альний український філолог, творець лінгвістичної поезики Олександр Опанасович Потебня (1835 – 1891) залучив Д. Яворницького до участі в студентському гуртку з вивчення історії, побуту та звичаїв народу. Між учителем та учнем встановилися теплі стосунки. Д. Яворницький був частим гостем в родині О. Потебні, котрий допоміг йому влаштуватися на роботу в одну з харківських гімназій.

Видатний український етнограф, фольклорист, прогресивний громадський діяч Микола Федорович Сумцов (1854 – 1922) згодом став його колегою і другом. Вони радилися, підтримували, допомагали один одному в житті й творчості. Їх пов'язували спільні наукові інтереси, співпадали й їхні дослідницькі методи. Від своїх вчителів перейняв Д. Яворницький захоплення фольклором, нахил до збирання, записування та публікації пам'яток усної народної творчості. З великою вдячністю та повагою ставився Дмитро Іванович до своїх університетських вчителів. Їхні образи він втілював в автобіографічному романі «За чужий гріх» (1907 р.), а М. Ф. Сумцову присвятив вірш «Працівнику за Україну», який ввійшов до збірки поезій «Вечірні зорі» (1910 р.).

На момент закінчення університету Д. Яворниць-

**Дмитро Яворницький
у вбранні запорозького козака,
1890-ті рр.**

кий остаточно вирішив присвятити своє життя науці, а саме дослідженню історії запорозького козацтва. По закінченні університету (1881 р.) він, як винятково обдарований студент, був залишений по-заштатним стипендіатом для підготовки до професорського звання. І вже з перших кроків наукової кар'єри на молодого вченого чекали випробування. Замість вже обраної ним теми, йому запропонували досліджувати історію Фінляндії. Дмитро Іванович згадував, як по-печитель харківського навчального округу генерал-лейтенант Максимович у категоричній формі заявив початківцю: «Ваші запорожці нам не потрібні. Пишіть про Фінляндію». Проте молодий вчений виявив принциповість, не відмовився від обраної ще в студентські роки теми з історії запорозького козацтва, що належала до крамольних і за яку пізніше його було позбавлено стипендії. До цього додався ще й розлука з друзями – Михайлом Халанським та Миколою Липенським, які по закінченні університету поїхали викладати – один у Білгород, другий у Суми.

Залишившись без засобів для існування, Д. Яворницький, за допомогою О. Потебні та інших харківських знайомих, влаштувався викладачем історії у 3-ю чоловічу гімназію і в жіночу гімназію Н. Григорцевич.

Проте вже ніхто й ніщо не мали змоги відвернути Д. Яворницького від дослідження козацької теми. За порадою О. Потебні й М. Сумцова, він вирушив у Південну Україну, на Катеринославщину та Херсонщину, де свого часу існувала Запорозька Січ. Починаючи з 1882 р., протягом 50 років майже кожного літа Д. Яворницький мандрував землями колишніх Запорозьких вольностей, проводив археологічні розкопки, записував пісні, перекази, розповіді нащадків запорозьких козаків, знайомився з місцевими старожилами та власниками приватних колекцій, досліджував ландшафт і природні умови Запорозького краю, перепливав на дубах Дніпрові пороги, неодноразово ламав руку, тонув у Дніпрі, був засипаний землею в кургані. Проте дослідницька захопленість й спрямованість долали усі перепони. З ентузіазмом він писав Ф. Г. Лебединцеву у квітні 1884 р., що він проїхав усі Дніпрові пороги, «от первого до последнего, в лодке, причём едва не заплатился и жизнью ... Не забудьте, что я лажу в Запорожье уже три года подряд, что я производил там раскопки, вскрыл 24 могилы, нашёл

в них много разных вещей, видел много разных запорожских портретов, выкопал запорожца с усами, трубкой и пр.»²⁰

Супутником і приятелем Д. Яворницького в його мандрюванні запорозькими землями був історик, фольклорист, археолог і викладач з Олександрівська (тепер Запоріжжя) Яків Павлович Новицький (1847 – 1925). В особі Я. Новицького Дмитро Іванович здобув найвідданішого й найширшого у своєму житті друга, однодумця, колегу. Багато спільного об'єднувало цих подвижників рідної культури. Сенсом життя для обох була наука, в якій, за висловом Д. Яворницького, були його життя, його серце, його пристрасть, увесь запал його юності. Визначальним для обох була відданість рідній землі, наполеглива праця на її користь, невичерпна любов до пам'яток своєї давнини. Д. Яворницький з натхненням писав Я. Новицькому: «Запорож'є, запорожці, Дніпр, пороги, степ! Сколько в этих простых, мало сложных словах заключается для меня обаятельного, живого увлекательного смысла! Если бы мог я вместить в своей груди широкую и далёкую степь, если бы мог я сладким поцелуем слиться со своим Днестром, никакого другого наслаждения не хотел бы на земле. Выше, глубже этого счастья для меня не существовало бы».²¹

Понад 40 років тривала дружба і творча співпраця між Д. Яворницьким і Я. Новицьким. Вони постійно радилися, ділилися творчими планами, допомагали один одному у дослідженнях, збиранні колекцій, складанні топографічних карт Запорожжя, записуванні фольклору тощо. Надавали один одному матеріальну і моральну підтримку. З нетерпінням чекали вони зустрічі. Яків Павлович звав друга до Дніпра, до реліктових порогів, у степ, «де пісні та сопілка, куди рветься душа, де підіймається дух й забувається уся мерзота життя». Й Дмитро Іванович відгукувався на заклик приятеля. «Радуйся, мій друже коханий, – писав він Я. Новицькому, буду у тебе, обніму тебе і наговорюсь з тобою, надивлюсь в твої ясні, добрі очі, може, вмісті і чкурнем куди в степ»²².

З перших кроків наукової діяльності Д. Яворницький залучав до своїх досліджень широкий аматорський загал, передусім вчителів, лікарів, священників, управителів маєтків, статистиків, земських службовців, колекціонерів та ін. Усі вони «постачали» йому необхідну інформацію, сповіщали про археологічні знахідки, розшукували

пам'ятки, записували з вуст народу пісні, думи, перекази тощо. Влітку 1884 р. Д. Яворницький через газету «Днепр» звернувся до населення Катеринославщини з проханням надсилати йому усі матеріали, що стосуються історії запорозького козацтва. Ареал наукових подорожей вченого охоплював значну територію – Катеринославську, Херсонську, Таврійську, Полтавську, Чернігівську та Харківську губернії.

У 1883 р. відбулася важлива подія в особистому житті Д. Яворницького. 18 лютого він одружився з учителькою музики Варварою Петрівною Кокіною. За свідченням небоги Дмитра Івановича Т. І. Коломієць, в родині Яворницьких існувала легенда, за якою цю наречену майбутньому вченому знайшла мати – Ганна Матвіївна. За словами Т. І. Коломієць, в юності Дмитро закохався у сільську дівчину, хотів одружитися з нею, але його мати була проти, і сама знайшла синові наречену – вчительку музики харківського єпархіального жіночого училища В. П. Кокіну. Але цей шлюб виявився невдалим й незабаром у 1885 р. стався розрив, як казав Дмитро Іванович, не з його вини. Варвара Петрівна не змогла зрозуміти творчу захоплену наукою натуру Д. Яворницького і стати йому другом і помічницею. Дмитро Іванович вельми кохав її й досить болісно переживав розлучення, яке офіційно було оформлене лише через 30 років – у 1915 р. Але головним для Д. Яворницького була наука, заняття якою допомагало пережити важкі, навіть трагічні події в житті й здобути насолоду від творчого пошуку.

Енергійні дослідження Д. Яворницького вже у 1883 – 1884 рр. знайшли втілення в серії статей історико-топографічного та фольклорного характеру, що були надруковані в періодичних виданнях Харкова, Катеринослава та Києва, в тому числі в першому українському історичному журналі «Киевская старина»²³. Наукові здобутки молодого дослідника не залишилися поза увагою колег. У січні 1883 р. його обрали членом наукового Історико-філологічного товариства при Харківському університеті, яке очолював (1878 – 1890) професор О. О. Потебня. Це надало Д. Яворницькому новий імпульс до наукової праці. На підставі виявлених джерел вчений підготував серію публічних лекцій «Про запорозьких козаків». Перша лекція відбулася у Харкові 21 квітня 1884 р. Біржовий зал, де Дмитро

Іванович читав лекції, кожного разу був переповнений. Протягом двох годин публіка насолоджувалася імпровізацією молодого вченого, який із захопленням, без конспекту читав лекції про любих його серцю степових лицарів. З цього моменту розпочалася активна популяризація Д. Яворницьким історії запорозького козацтва серед широкого громадського загалу. Незабаром його лекції відбулися у Катеринославі, Полтаві, Чернігові, Хоролі, Херсоні, Москві, Петербурзі та багатьох інших містах України і Росії. Лекції мали величезний успіх і зробили Д. Яворницького досить популярним.

Восени 1884 р. відбулося знайомство історика з корифеями українського театру Марком Кропивницьким, Миколою Садовським, Панасом Саксаганським, Марією Заньковецькою та ін. Д. Яворницький підтримував міцні стосунки з діячами харківської «Громади», як-от відомі вчені О. Потебня, М. Сумцов, педагог Д. Пильчиков, письменник і видавець М. Лободовський та ін.

На харківський період припадає дружба Д. Яворницького з відомим поетом Яковом Щоголевым (1824 – 1898), який присвятив Дмитру Івановичу вірш «В степу». Проте дружба Д. Яворницького з Я. Щоголевым закінчилась досить трагічно. У Я. Щоголева була до-

УДОСТОВѢРЕНІЕ.

Распорядительный Комитетъ по устройству Шестого Археологическаго Съезда въ Одессѣ симъ удостовѣряетъ, что предъявитель сего

Дмитрий Иванович Яворницкий
отправляется въ Одессу для участія въ Създѣ, имѣющемъ открыться 15-го Августа сего 1884 года.

Предсѣдатель Комитета *Н. Кондаковъ*

**Посвідчення Дмитрові Яворницькому
від «Распорядительного Комитета VI Археологического
съезда в Одессе» 1884 р., із фондів ДІМ.**

чка Єлизавета – особа високоталановита, музично обдарована, котра чудово грала на арфі. Саме гра Єлизавети на арфі «прикувала до неї і ум, і серце, і волю» Д. Яворницького. Вони покохали одне одного. Проте Я. Щоголів віддав Єлизавету, проти її волі, заради титулу та багатства, за князя Шаховського. Однак Єлизавета не вжилася з князем Шаховським і «покинула його все ж таки заради «козака Байди», як називав себе у дружньому колі Д. Яворницький. Є відомості про те, що Єлизавета Яківна поїхала за Д. Яворницьким навіть у Середню Азію. За словами Дмитра Івановича, Я. Щоголів прокляв і дочку, і тричі прокляв Д. Яворницького. Однак через короткий час між Д. Яворницьким і Є. Шаховською стався розрив, який Дмитро Іванович пояснював тим, що у Єлизавета «натура така палка, така пекельна, що лучче одрубай собі правицю і біжи од неї з одною лівою, біжи без огляду...»²⁴. Не зважаючи на розрив з Я. Щоголевім, Д. Яворницький не перестав почитати його як високоталановитого поета.

Окрім наукової діяльності, Д. Яворницький брав активну участь у громадському житті харківської інтелігенції. Восени 1884 р. з його ініціативи виникла ідея видати літературний збірник українською мовою. У той час заборони українського друкованого слова це був досить сміливий крок. Редагувати цей збірник мав також Д. Яворницький. Матеріальну підтримку обіцяв харківський аристократ Б. Філонов. Однак цей проект не здійснився.

Важливою подією в житті Д. Яворницького став VI Археологічний з'їзд, що відбувся у серпні 1884 р. в Одесі. Вперше молодий вчений постав перед високим науковим форумом, на якому зібрався весь цвіт історичної науки Російської імперії. Тут Д. Яворницький прочитав два реферати, котрі здобули високої оцінки з боку фахівців. На з'їзді відбулося його знайомство з провідними вченими, зокрема з В. Б. Антоновичем²⁵. Саме починаючи з цього з'їзду Д. Яворницький вважав себе археологом. 30 квітня 1885 р. він був обраний членом-кореспондентом Московського археологічного товариства.

Повернувшись до Харкова вчений з натхненням продовжив дослідження. Проти над ним почали збиратися «хмари». Реакція 1880-х років позначилася на житті й Харківського університету, зазнали тиску усі демократичні елементи. Природно, що енергійне дослідження

і популяризація Д. Яворницьким крамольної історії запорозького козацтва, його активна громадська діяльність викликали вороже ставлення до нього з боку влади. Він потрапив в опалу, восени 1884 р. був обвинувачений в «українофільстві» і «сепаратизмі» й незабаром позбавлений стипендії і звільнений з університету. «И не думал и не думаю быть сепаратистом, – пояснював Д. Яворницький. – Люблю клочок земли! Люблю потому, что не нахожу нигде другого утешения, люблю потому, что там есть широкий простор для моей раздольной природы, люблю потому, что в чистых речных водах своей Украины вижу печальный образ своей особы. Эх, знали бы люди, как тяжело мне жить на свете! Одно утешение – броситься в степь, углубиться в дни давно прошедшего времени... Так разве это сепаратизм?»²⁶.

Проте не зважаючи на моральні та матеріальні страждання, Д. Яворницький не припинив наукових студій. У грудні 1884 р. поїхав до Москви, з метою розшуку в московських архівах документів з історії козацтва. Тут він встановив творчі контакти з відомими істориками Д. Анучиним, І. Забеліним, Д. Іловайським, В. Ключевським, М. Ковалевським, С. Усовим та ін. А у січні наступного 1885 р. здійснив подорож до Петербурга, де познайомився з діячами досить великої і впливової української колонії. Доленосне значення для нього мала зустріч з видатним істориком Миколою Івановичем Костомаровим (1817 – 1885), який справив надзвичайне враження на Д. Яворницького. «На меня он произвёл необыкновенно чарующее впечатление, – ділився своїм враженням Дмитро Іванович з Я. П. Новицьким. – Правда, он уже представляет из себя развалину: правая рука совсем отнялась, ходит согнувшись, шамкает, но всё же это сила и на закате дней, всё же это лев, хотя и умирающий. Видимо, я ему очень понравился: по целым вечерам не выпускал от себя, приглашал хлеба-соли откусать и на прощание дал свою карточку»²⁷. Маститий вчений дав слушні поради молодому історикові у царині дослідницьких підходів і методів, передусім до розробки комплексної джерельної бази з історії запорозького козацтва, залучення у дослідницький ареал не тільки писемних, але усіх типів історичних пам'яток, в тому числі речових, усних (фольклорних), зображувальних тощо. Цей своєрідний заповіт М. І. Костомарова став дослідницьким «кредо» Д. Яворницького.

На знаменитих костюмаровських вівторках Д. Яворницький познайомився з петербурзькими українцями: Кесарем Білиловським, Данилом Мордовцевим (Мордовцем), Григорієм Вашкевичем, Петром Саладиловим, які стали його друзями. Саме тут народився план переїзду Дмитра Івановича до Петербурга, що й відбулося на початку серпня 1885 р.

Спочатку на новому місці було вельми важко. Тут він опинився без всього того, що милувало його серце, що плекало його слух, радувало очі. Тут не було ані Січі, ані степу, ані Дніпра, ані студентських друзів. До цього додалися трагічні події вособистому житті: смерть батька, розлучення з першою дружиною В. П. Кокіною. Окрім того, оточували хвороби. А під час розкопок влітку 1885 р. він ледве не загинув, притиснутий землею. Над ним вже почали читати молитву. Всі ці події так вплинули на Д. Яворницького, що він майже не збожеволів, проте передчасно посивів. У 28 років він був увесь сивий.

Проте вчений знайшов сили подолати труднощі. Вихід він бачив у наполегливій напруженій праці в архівах і бібліотеках, викладацькій роботі в Миколаївському інституті шляхетних панянок, другому кадетському корпусі, приватній гімназії М. М. Стоюніної, царській капелі. Влітку він знову виїжджав на Україну для топографічних, археологічних і фольклорно-етнографічних досліджень. Особливо плідним в цьому плані виявився 1886 р. У березні цього року Д. Яворницького обрали дійсним членом Імператорського Російського археологічного товариства (м. Санкт-Петербург).

Про плідну наукову працю Д. Яворницького в петербурзький період (1885 – 1892) яскраво свідчить його творчий доробок, що складається з 56 статей і 7 монографій, великого масиву знайдених ним історичних пам'яток, безлічі записаних пісень та іншого фольклорного матеріалу. Він досліджував такий шедевр української культової архітектури, як-от Троїцький собор в Ново-Московську, а також святиню запорозького козацтва, його «новий Єрусалим» – Самарський Пустельно-Миколаївський монастир. У полі зору дослідника були приватні колекції запорозької старовини, найкрупнішими з яких, за оцінкою Д. Яворницького, були збірки Г. П. Алексеевата О. М. Поля на Катеринославщині й В. В. Тарновського на Чернігівщині. У 1887 р. вчений здійснив подорож до Соловецького монастиря у пошуках до-

Білет Дмитру Яворницькому від Херсонської губерньської земської управи, 1886 р., із фондів ДІМ.

кументальних свідчень про останнього кошового отамана Запорозького війська Петра Калнишевського, який по скасуванню Запорозької Січі (177 р.) був ув'язнений в Соловецькому монастирі, де просидів 25 років, там помер і там був похований.

У Петербурзі побачили світ: перша монографія Д. Яворницького «Запорожье в остатках старины и преданиях народа» (1888), «Сборник документов для истории запорожских козаков» (1888), історико-популярне видання «Очерки по истории запорожских козаков и Новороссийского края» (1889), історико-топографічний нарис «Вольности запорожских козаков» (СПб, 1890), в якій вчений показав роль географічного фактору у формуванні запорозького козацтва.

Книга «Запорожье в остатках старины и преданиях народа» була видана завдяки матеріальній підтримці відомого українського мецената і колекціонера Василя Тарновського, який пожертвував на цю справу 1000 руб. Ця книга являє собою своєрідний щоденник вченого-мандрівника, шанувальника козащини, що подорожує місцями колишнього Запорожжя, і насичена оповіданнями запорозьких старожилів про козацькі часи, описом запорозького одягу, зброї, побутових та культових пам'яток. Книга яскраво віддзеркалює велику

любов Д. Яворницького до запорозького козацтва та його витвору – Запорозької Січі, ностальгію за часами козацької вольниці.

Невдовзі Д. Яворницький підготував цю книгу до перевидання, але за його життя цей намір не здобув реалізації. Лише у 2005 р. до 150-річчя вченого побачило світло виправлене і доповнене Д. Яворницьким видання «Запорожжя в залишках старовини і переказах народу»²⁸. Це сталося завдяки подвижництву дніпропетровського краєзнавця професора А. К. Фоменка і дніпропетровських меценатів А. І. Ялового та О. М. Зинов'єва.

До найвизначніших наукових надбань Д. Яворницького в цей період його діяльності належить 1-й том трьохтомної монографії «История запорожских казаков» (1892), у виданні якого науковцю допомагали його друзі П. Саладилів, П. Пелехін, І. Рєпін, В. Васютинський та ін. Приятелі М. Комстадіус та Л. Попов позичили йому 1500 руб. Завдяки високому чиновнику, діячу української громади в Петербурзі В. Котельникову (чоловік пасербиці М. Костомарова) Дмитро Іванович отримав гроші з Літературного фонду.

«История запорожских казаков» вважається «літописом» запорозького козацтва²⁹. В 1-му томі міститься інформація про кордони, гідрографію, топографію, клімат, рослинний та тваринний світ запорозького краю, історію виникнення козацтва, устрій Запорозького війська, його склад, чисельність, адміністративно-судову владу, збройні сили, господарство, побут, церковний лад і освіту, зовнішні стосунки запорожців з християнськими й мусульманськими сусідами тощо.

В Петербурзі Д. Яворницький поринув у культурно-громадське життя української громади, приятелював з активними її діячами, в першу чергу з К. Білиловським, С. Васильківським, Г. Вашкевичем, П. Катериничем, Д. Мордовцевим, П. Саладиловим, О. Сластьоном, П. Стебницьким, П. Пелехіним та ін. Він заприятелював з художниками І. Рєпіним, М. Мікешиним, І. Шишкіним, К. Маковським, мистецтвознавцем і критиком В. Стасовим. Згодом Дмитро Іванович почав влаштовувати в своєму помешканні так звані «суботки», на які збиралися земляки-українці й представники російської інтелігенції, іноді до 40 людей. На цих вечорах співали пісень, танцювали, слухали гру на кобзі Опанаса Сластьона. Так восени 1886 р. ці «су-

ботки» відвідали живописець Ілля Рєпін і артисти трупи Марка Кропивницького. Як згадував Д. Яворницький, Ілля Юхимович пішов «викозулювати» гопака з М. Заньковецькою та М. Садовським.

Без перебільшення важливою подією в житті Д. Яворницького було знайомство з видатним російським живописцем Іллею Рєпіним (1844 – 1930), яка відбулася у лютому 1886 р. під час панахиди по Т. Шевченкові, що її правила українська громада у Казанському соборі в Петербурзі. За словами Д. Яворницького, з І. Рєпіним його познайомили і здружили запорожці. Їхня дружба мала чудовий наслідок – славнозвісну картину І. Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султанові». Дмитро Іванович щиро запропонував І. Рєпіну свої знання про Запорожжя і власну колекцію козацьких старожитностей, «постачав» натурщиків для створення багатьох образів цієї картини й, нарешті, сам позував І. Рєпіну в образі козака-писаря. Під впливом Д. Яворницького у творчому доробку І. Рєпіна з'явилися й інші картини із запорозької тематики. Окрім того, художник виконав кілька ілюстрацій до книги Д. Яворницького «Запорожське в остатках старини и преданиях народа», а також до 1-го тому «Истории запорожских козаков». Д. Яворницький залишив спогади про видатного живописця, талант і творчість якого він високо цінував і дружбою з яким вельми дорожив.

Активна участь Д. Яворницького в науковому і культурно-громадському житті української колонії в Петербурзі, захоплююче пропагування історії козацтва, визначення його прогресивної ролі й взагалі погляди історика на роль народу у боротьбі проти панства, що яскраво виявилось у передмові до поеми Т. Шевченка «Гайдамаки» – все це не залишилося поза увагою влади. Обвинувачення Д. Яворницького у «неблагонадійності» надходили до міністерства освіти. Навіть йшлося про якийсь донос з Харкова. Внаслідок цього міністр народної освіти І. Делянов таємним листом від 16 червня 1887 р. запропонував попечителю Петербурзького учбового округу І. Новікову позбавити Д. Яворницького викладацької діяльності як неблагонадійного. У свою чергу, І. Новіков розіслав по учбових округах наказ про звільнення Д. Яворницького з педагогічної роботи.

З причини політичної неблагонадійності вченому не вдалося того року скласти магістерські іспити в Петербурзькому універси-

теті. Д. Яворницький був морально пригнічений, нудьгував, хворів, неодноразово його «відвідували» думки про смерть. «Что делать? Пока ничего и не приберу, – скаржився він другові Я. Новицькому. – И что это за бедствия такие валятся на мою голову? Верись, брат, отупел я как-то от этого горя; даже не возмущаюсь, а так махнул рукой, да и шабаш. Будь, что будет, а хуже того, что есть, не будет»³⁰.

Проте, за допомогою впливових знайомих, вдалося поновити викладацьку діяльність й влаштуватися в одній з кращих петербурзьких гімназій – жіночій гімназії М. Стоюніної. А влітку він знову поринув в археологічні дослідження, за традицією відвідав Катеринославщину, Херсонщину, Полтавщину, де копав кургани, збирав фольклорно-етнографічний матеріал, а також відпочивав у маєтках своїх друзів: Г. Алексєєва в Котовці, Ф. Міхєєва в Богодарі (Катеринославщина), М. Комстадіуса у Фаліївці (Херсонщина) П. Малинки в Будаківці (Полтавщина) та ін.

У 1889 р. Д. Яворницький спільно з видатним катеринославським меценатом, колекціонером, краєзнавцем і громадським діячем Олександром Миколайовичем Полем (1832 – 1890) розшукував місце битви Б. Хмельницького з поляками під Жовтими Водами.

Влітку 1891 р. Д. Яворницький здійснив плідні археологічні дослідження в селі Фаліївка на Херсонщині – маєтку свого приятеля Миколи Миколайовича Комстадіуса (1864 – 1917) – згодом генерала, воєнного юриста, що походив зі шведського роду, був нащадком гетьмана Д. Апостола й належав до відомих на півдні України фамілій Синельникових, Селецьких, Малама та ін. Допомагали Д. Яворницькому у розкопках в Фаліївці М. Комстадіус, приятель з Херсона Л. Попов та археолог-аматор з Катеринославщини вчитель І. Чайкін. Результатом цих досліджень стала книга Д. Яворницького «История села Фалеевки-Садовой» (СПб., 1892).

Йі надалі теплі дружні стосунки об'єднували Д. Яворницького з М. Комстадіусом. Вони часто зустрічалися в Петербурзі та Царському Селі, де М. Комстадіус командував гусарським ескадроном. Неодноразово Дмитро Іванович гостював у маєтках М. Комстадіуса Фаліївці (тут була чудова бібліотека) та Жуклі, де працював над своїми творами. М. Комстадіус надавав другові матеріальну допомогу, підтримував його видання, археологічні дослідження.

Дружні стосунки мав Д. Яворницький і з матір'ю М. Комстадіуса – Софією Миколаївною, уродженою Синельниковою [правнукою правителя Катеринославського намісництва І. М. Синельникова (1741 – 1788)], у другому шлюбі фон-Таль. Окрім того, вчений заприятелював також з рідним братом Софії фон-Таль – генералом Олексієм Синельниковим, в маєтку котрого у селі Михайлове-Апостолове (Херсонщина) у 1897 р. Д. Яворницький здійснив археологічні дослідження й зробив сенсаційні знахідки, які демонструвалися в Ермітажі російському імператорові Миколі II.

Д. Яворницький був не тільки захопленим дослідником, але й натхненним популяризатором української історії та культури. Окрім численних наукових та науково-популярних публікацій в періодиці, важливу роль відігравали його лекції, передусім з історії запорозького козацтва, археології, кобзарського мистецтва.

Активна культурно-громадська діяльність Д. Яворницького, яку вчений не припиняв, не залишалася поза увагою влади. Нагляд поліції за ним тривав, навіть одного разу в його помешканні було зроблено обшук. Й нарешті, у 1891 р. наказом міністра народної освіти І. Делянова, Д. Яворницькому, вже у категоричній формі, заборонялося викладати в учбових закладах Російської імперії «за тенденциозное проявление в лекциях антипатии к московской истории и правительству и пристрастие к истории Малороссии».

Проте знову на допомогу прийшли друзі, які намагалися здобути для Д. Яворницького такого місця, щоб він мав і гарне утримання, і вільний час для наукових занять, й щоб сама посада була фаховою і приносила задоволення. Спільними зусиллями Г. Алексеєва, В. Васютинського, П. Пелехіна, П. Саладилова та ін. Д. Яворницького було призначено на посаду чиновника з особливих доручень при туркестанському генерал-губернаторові з метою вивчення місцевого краю і створення музею, з утриманням 2000 руб. на рік. Це відрядження, яке дослідники творчості Д. Яворницького вважають засланням, виявилось вельми корисним для його наукової роботи. Період перебування Д. Яворницького в Середній Азії (Ташкент, Самарканд) співпав з часом активної колонізації цього краю, жвавим культурним життям тут. Сюди приїздило багато вчених з різних країн, досліджувалася місцева історія, проводилися археологічні

розкопки, зокрема французькими та англійськими вченими. Приїздили театральні трупи, музиканти, влаштовувалися бали, концерти, пікніки.

Давня історія та пам'ятки культури цього краю захопили Д. Яворницького. Він поринув у дослідження і збирання старожитностей. Український історик вельми прислужився створенню музею в Самарканді, що відкрився у липні 1896 р. Значним внеском Д. Яворницького у дослідження історії Середньої Азії треба вважати серію його статей в місцевій (газети «Окраина», «Туркестанские ведомости») та центральній («Новости и биржевая газета») періодиці. Але головним досягненням став «Путеводитель по Средней Азии от Баку до Ташкента в археологическом и историческом отношении» (Ташкент, 1893), за який вчений одержав орден Станіслава III ступеня (1893 р.) та орден Бухарської Золотої Зірки III ступеня (1894 р.) і чин колезького асесора (гражданський чин VIII класу).

В Середній Азії Д. Яворницький продовжував напружено працювати над історією козаччини, зокрема над другим томом «Истории запорожских козаков» (СПб., 1895), а також над книгою про кошового Івана Сірка, що вийшла друком у 1894 р. в Петербурзі³¹. Іван Сірко був найулюбленішим героєм Д. Яворницького, якого вчений вважав славою і гордістю запорожців, великим полководцем, справжнім українським патріотом, колосальною й разом з тим типовою особистістю славетного запорозького козацтва.

Перебуваючи на чужині Дмитро Іванович не забував рідних, що найшло відображення в його середньо-азійських публікаціях. Так, в газеті «Окраина» привертає увагу стаття під назвою «Лірник», автор якої підписався прізвищем «А. Кобзарев». Тематика, стиль статті, згадка про діда Якіма (а саме так звали рідного діда Д. Яворницького) дають підставу вважати її автором саме Дмитра Івановича. Відзначимо, що ця стаття поки що не зафіксована ані в жодній бібліографії вченого.

У Середній Азії Дмитро Іванович не відчував себе зовсім самотнім. Можна припустити, що деякий час з ним в Туркестані перебувала Єлизавета Яківна Шаховська (уроджена Щоголева). В Ташкенті й особливо у Самарканді Д. Яворницький заприятелював з представниками місцевої інтелігенції, серед якої було багато земляків

Господину Младшему Чиновнику особыхъ порученій при Туркестанскомъ Генераль-Губернаторѣ, Коллежскому Ассесору Ѳварницкому.

Отдѣленіе III.

16 марта 1894г. ГОСУДАРЬ НАСЛѢДНИКЪ ЦЕСАРЕВИЧЪ благодарить Васъ за составленный Вами "Путеводитель по Средней Азіи въ археологическомъ и историческомъ отношеніяхъ".

1894
Г.Ташкентъ.

Генераль-Адъютантъ Даниловичъ, сообщая объ этомъ проситъ присовокупить и его благодарность Вамъ за другой экземпляръ помянутаго путеводителя, присланнаго въ его личное распоряженіе.

По приказанію Главнаго Начальника края, Канцелярія имѣетъ честь увѣдомить объ этомъ Ваше Высокоблагородіе.

Управляющій Канцеляріею *Васильевъ*

Дѣлопроизводитель *Р. Касеевъ*

Подяка Цесаревича Ніколая Александровича колезькому асесору Дмитрові Яворницькому, 1894 р., із фондів ДІМ.

з України. Особливо міцні стосунки він підтримував з Юрієм Якубовським, родом з Житомира, службовцем самаркандського банку, толстовцем, шевченкознавцем-аматором, який друкувався в місцевих газетах. Не забували історика і його друзі в Україні та Петербурзі, які розшукували і надсилали йому необхідну для наукового

студіювання літературу, організовували копіювання документів в архівах, клопоталися про подальше працевлаштування вченого і здобуття ним ученого ступеня.

Середньо-азійське відрядження Д. Яворницького було розраховане на три роки, але фактично вчений перебував там 2 роки. У квітні 1894 р. він виїхав до Москви для роботи в архівах, з метою закінчення 2-го тому «Истории запорожских козаков», який був надрукований у 1895 р. і в якому спостерігаються «наслідки» перебування вченого в Середній Азії. Це, зокрема, дотримання ним теорії азійського походження козацтва як історичного явища, порівняння й виявлення спільних рис у побуті козаків і народів Середньої Азії.

3-й том монографії вийшов у 1897 р. Критика неоднозначно зустріла цей твір Д. Яворницького, якого обвинувачували в ідеалізації та романтизації козацтва. Для нього Запорозжя – це республіка, де панував «повний ідеал рівності». Запорозький козак, в уявленні Д. Яворницького, це перш за все – воїн і лицар, який інтереси товариства ставить вище за особисті. В своїх працях Д. Яворницький обґрунтував прогресивну роль запорозького козацтва в історії українського народу і міжнародне значення героїчної боротьби козацтва проти мусульманської турецько-татарської навали, що загрожувала усьому слов'янському світові.

Після повернення із Самарканда друзі (П. Бабкін, П. Пелехін, М. Халанський) радили Д. Яворницькому «орієнтуватися» на Москву, там шукати роботу і захищати дисертацію. Новий 1895 р. Дмитро Іванович зустрічав в Москві, у колі друзів, потім поїхав до міста Владимира (на Клязьмі), де віце-губернатором був зять давнього його друга Георгія Петровича Алексеєва – князь Микола Петрович Урусов. З того часу й на довгі роки заприятелював Дмитро Іванович з впливовим князем. А у липні 1895 р. за допомогою Івана Яковича Рудченка (письменника, рідного брата Панаса Мирного) Д. Яворницького було зараховано на посаду чиновника з особливих доручень при Варшавській казенній палаті, що її очолював І. Рудченко. Окрім того, І. Рудченко і Г. Алексеєв сприяли встановленню стосунків Д. Яворницького з Варшавським університетом, зокрема зверталися до ректора цього університету П. Ковалевського (1850 –

1923) – вченого-психіатра, який свого часу навчався у катеринославській духовній семінарії й закінчив Харківський університет.

Протягом вересня 1895 – січня 1896 рр. Д. Яворницький склав 4 магістерських іспити на історико-філологічному факультеті Варшавського університету. А наприкінці 1896 р., за сприянням видатного російського історика професора Василя Йосиповича Ключевського (1841 – 1911), Д. Яворницький влаштувався приват-доцентом на історико-філологічному факультеті Московського університету. Дозволяючи Д. Яворницькому викладати в університеті, попечитель Московського навчального округу попередив історика: «Читати дозволяю, але ходи суворо по Апостолу». Однак, приват-доцентство не передбачало жалування й тому Д. Яворницький взявся викладати історію в Строгановському училищі живопису, де отримував 46 руб. на місяць, а влітку здійснював розкопки в поміщицьких маєтках, а також писав статті в газети і журнали, давав приватні уроки.

Д. Яворницький мав великий авторитет серед студентської громадськості, особливо студентів-українців. Цікаві образні лекції талановитого вченого-оповідача приваблювали молодь, збираючи до півтораста слухачів. Між викладачем і студентами встановилися довірливі стосунки. Д. Яворницький всіляко підтримував творчі ініціативи студентів, а також матеріально допомагав їм, дарував книги до бібліотеки, зокрема до Українського студентського науково-просвітнього товариства при Петербурзькому університеті.

У 1898 р. Д. Яворницький видав нову книгу «По следам запорожцев», яка посідає особливе місце у творчому доробку Д. Яворницького. Дослідники вважають її перехідним етапом до освоєння Д. Яворницьким літературно-художніх форм зображення дійсності³². Ця книга була заборонена цензурою, тому що значна частина тексту була написана українською мовою, а духівництво виведено у негативних типах. Лише після того як з тексту були вилучені дві народні казки цензуру було знято і книгу передруковано. Того ж 1898 р. розпочалося друкування монументальної двохтомної збірки документів «Источники для истории запорожских козаков», що остаточно була видана, за сприяння князя М. П. Урусова, лише 1903 р. у Володимирі (на Клязьмі).

Складною залишалася справа із захистом магістерської дисертації. Офіційна професура вороже ставилася до вченого-вільнодумця,

що був загаврований як «українофіл» і «сепаратист». Ускладнювали ситуацію й негативні відгуки наукової критики на твори Д. Яворницького, зокрема О. М. Лазаревського на «Историю запорожских козаков». І тоді вчений звернув увагу на Казанський університет, в якому ще на початку 1895 р. він намагався «влаштувати» свої дисертаційні справи. У грудні 1896 р. Дмитро Іванович знову звернувся до земляка-українця професора цього університету Федора Міщенка, який доклав значних зусиль до вирішення справи Д. Яворницького. Хоча й у Казані виявилось багато перешкод, але, в решті решт, 29 квітня 1901 р. на історико-філологічному факультеті Казанського університету відбувся захист магістерської дисертації Д. Яворницького. На здобуття наукового ступеня магістра російської історії вчений репрезентував 2-е видання 1-го тому «Истории запорожских козаків».

Того ж, 1901 року був опублікований в журналі «Киевская старина» і перший великий художній твір Д. Яворницького – повість «Наша доля – Божа воля».

В Москві активізувалася і літературно-громадська діяльність Д. Яворницького, співпраця в журналі «Детское чтение», який видавав відомий російський педагогічний діяч Дмитро Іванович Тихомиров (1844 – 1915). В цьому журналі Д. Яворницький опублікував низку статей: «Святки в Малороссии», «Забутый украинский философ Скворода», «Князь Дмитрий Иванович Вишневецкий», «Свирговский, Ружинский и Подкова», «Гетман Кшиштоф Косинский» та ін.

На вечорах у Д. Тихомирова, а також в Московському літературно-художньому гуртку він познайомився з письменниками, видавцями, діячами культури, як-от: І. Білоусов, В. Вересаєв, В. Гольцев, В. Лавров, Д. Мамін-Сибіряк, В. Немирович-Данченко, М. Соловійов-Несмелов, К. Станюкович, М. Телешов та ін. Як зазначила М. М. Олійник-Шубравська, у своїх творчих і дружніх стосунках Д. Яворницький був позбавлений національної обмеженості, широко співпрацював з багатьма діячами науки і культури Росії, підтримував дружні стосунки з відомими російськими вченими, серед яких були О. Ключевський, М. Любавський, О. Шахматов, М. Карєєв, О. Бобринський, О. Лаппо-Данилевський, І. Толстой, П. Уварова, Р. Брандт, В. Трутовський, О. Веселовський, М. Кондаков, В. Стасов, І. Грабар та ін. Д. Яворниць-

кий напрочуд легко й органічно входив в нове громадське коло, був чудовим співрозмовником, душею компанії. Згадуючи про суботні вечори у Д. Тихомирова, письменник М. Телешов відзначив, що в пам'яті залишився лише один професор Яворницький, «правовірний українець з веселими запорозькими оповіданнями, який завжди цікаво й весело розповідав про Запорожжя і запорожців».

В Москві Дмитро Іванович особливо заприятелював з письменником і репортером Володимиром Олексійовичем Гіляровським (1853 – 1939) – «дядьком Гіляєм», разом з яким вони їздили шукати наслідки перебування під Москвою кошового отамана Запорозької Січі Петра Калнишевського. Разом відвідали в Ясній Полянні геніально письменника Льва Толстого, про що розповів В. Гіляровський у своїх мемуарах «Друзья и встречи» (М., 1934). Для Д. Яворницького це була друга зустріч з Л. Толстим. Перша відбулася випадково 1899 р. у потязі³³.

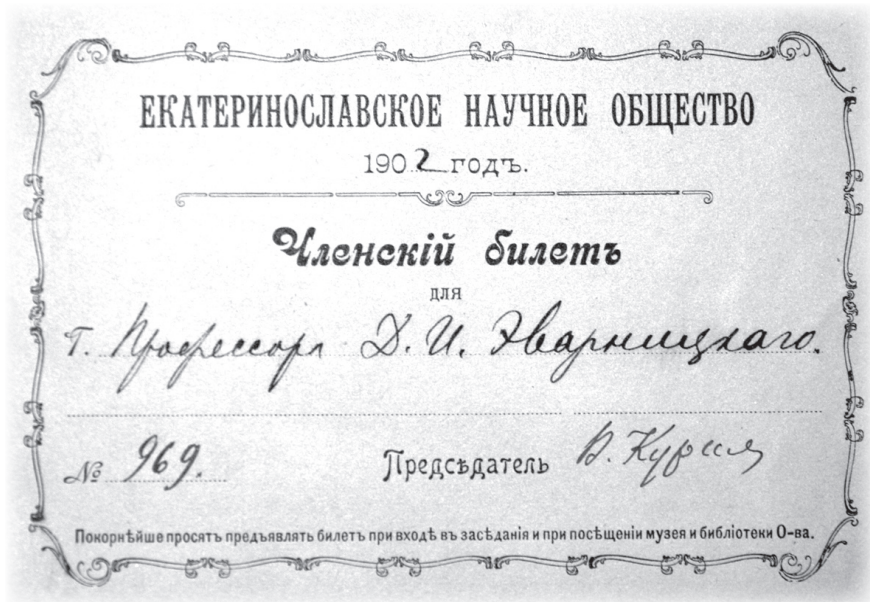
Д. Яворницький плідно співпрацював з Московським Археологічним товариством, Імператорською Археологічною комісією, Російським Воєнно-історичним товариством, Російським музеєм, Державним літературним музеєм. Він був обраний до складу Вітебської, Владимирської, Полтавської, Рязанської, Псковської і Таврійської архівних комісій.

Перебуваючи в Москві, Д. Яворницький не стояв осторонь українського культурно-громадського життя, підтримував дружні стосунки з провідними діячами українського національно-визвольного руху і української культури, як-от: Б. Грінченко, К. Білиловський, О. Кониський, М. Коцюбинський, М. Старицький, М. Лисенко, О. Сластьон, С. Васильківський, М. Кропивницький, П. Саксаганський, В. Леонтович, М. Комаров, А. Кримський, В. Науменко, Я. Новицький, М. Сумцов, Є. Чикаленко, С. Ваганов, Ф. Сваричевський, І. Шраг та ін. 1900 р. спільними зусиллями Д. Яворницького та живописців С. Васильківського і М. Самокиша побачив світло художній альбом «Из украинской старины», що стало значною подією в культурному житті України того часу.

Д. Яворницький був одним з найактивніших діячів Товариства ім. Т. Шевченка для допомоги нужденним уродженцям України, що навчалися у вищих закладах Петербурга. 1903 р. він зробив значний внесок у розмірі 100 руб. На той час це була досить значна

сума. Вчений підтримував творчі стосунки з українцями Галичини (з Л. Ільницьким, А. Крушельницьким, М. Цегельським, К. Студинським, А. Чайковським, К. Паньківським та ін.), друкувався у львівській «Зорі» (1889. №3; 1897. № 2) і літературному збірнику «Левада» (Львів, 1892). У 1914 р. Д. Яворницький був обраний дійсним членом історично-філософичної секції Наукового товариства ім. Т. Шевченка (м. Львів).

Мешкаючи в Москві, Д. Яворницький, як і раніше, читав багато лекцій по різних містах, особливо часто намагався приїжджати в Україну, постійно мріяв про «курінь» на березі Дніпра-Славути. Улюбленишим місцем його відпочинку був невеличкий хутір Богодар в Олександрівському повіті Катеринославської губернії. Саме у цьому благословенному куточку, де вилась річка Ганчул, стиха несучи свої води до Вовчої, насолоджувався Дмитро Іванович чудовою «козацькою мовою», «німів» від чарівної гри на сопілці сліпого кобзаря Хоми Провори. Саме тут «лікував» Д. Яворницький свою

**Членський квиток Дмитра Яворницького
Катеринославського наукового товариства, 1902 р.,
із фондів ДІМ.**

наболілу душу. Кінець кінцем, мрія вченого здійснилася. 1902 р. він був запрошений на посаду директора Катеринославського обласного музею ім. О. М. Поля. 28 грудня 1902 р. Катеринославське наукове товариство обрало історика членом Ради музею.

На момент переїзду до Катеринослава Д. Яворницький переживав життєву й творчу кризу, хотів покинути науку й зайнятися лише літературною працею. Саме цього часу енергія вченого спрямовується на музейну справу. Музей став єдиною відрадою і сенсом життя натхненного подвижника, що нарешті, після багаторічного блукання на чужині, повернувся в рідну Україну, та ще й у саме серце улюбленого ним Запорозького краю.

Музей, очолити який був запрошений Д. Яворницький, веде свою історію від створеного у 1849 р. «Музеуму старожитностей». До 1902 р. музей переживав, сказати б, «інкунабульний» період «блукання» музейних колекцій різними приміщеннями. З директорством Д. Яворницького починається відродження, а фактично – становлення цього музею, який, завдяки Д. Яворницькому, перетворився на один з провідних музеїв України, справжню скарбницю пам'яток української історії та культури. Музей став найбільшим у світі сховищем запорозької старовини.

Запрошення Д. Яворницького на посаду директора музею ім. О. Поля сталося не випадково. Його добре знали на Катеринославщині як історика запорозького козацтва, археолога, збирача пам'яток старовини. Він прочитав в краї багато лекцій, публікував статті в місцевій періодиці, приятелював з місцевими дослідниками О. Полем, В. Куриловим, А. Синявським, Я. Новицьким та можливо-владцями Г. Алексєєвим, Я. Гололобовим, М. Миклашевським, М. Родзянком, А. Струковим, М. Урусовим та ін. Вражає та колосальна енергія, з якою Дмитро Іванович приступив до формування музейної збірки. Його власна колекція старожитностей також була покладена у фундамент музейного зібрання. Комплектування музейних фондів значно активізувалося в зв'язку з підготовкою XIII Археологічного з'їзду, який мав відбутися влітку 1905 р. у Катеринославі. До цього форуму було збудоване спеціальне приміщення для музею, що став окрасою міста. Того ж року був збудований і власний будинок Д. Яворницького й вчений остаточно оселився у Катеринославі.

Д. Яворницький створив і понад 30 років керував музеєм, являв собою провідний культурний центр Придніпров'я. «Безсмертною славою» Д. Яворницького назвав Я. Новицький створений його другом музей ім. О. Поля.

Чудові пам'ятки і натхненна розповідь Д. Яворницького зачарували відвідувачів музею, сприяли пробудженню інтересу до історії України, до минулого рідного краю. Про популярність Катеринославського музею свідчать вірші приятеля Д. Яворницького В. Гіляровського, який писав:

*Музей – Україне всей краса,
Живьём в нём запорожцы встали,
И даже сами небеса
Ему пожертвование дали...
Должно быть, сверху им видней,
Что жертвуют довольно мало...
Украйна! Всё носи в музей,
Что б снова Запорожье встало
В музеи прелести своей!*

Д. Яворницький посідав одне з провідних місць в музейному співтоваристві України. До нього зверталися за допомогою й порадами співробітники з багатьох музеїв, приїздили на консультації тощо.

Багато сил і енергії доклав Дмитро Іванович до справи організації XIII Археологічного з'їзду (Катеринослав, серпень 1905). Протягом трьох сезонів вчений здійснював широкомасштабні археологічні дослідження, керував організацією виставки, до участі в якій залучив багатьох колекціонерів. Того часу здійснилася мрія вченого «накопатися досить могил» (тобто курганів). Незабаром, у 1906 р. він був обраний дійсним членом Московського археологічного товариства. Археологічні розкопки вчений завжди поєднував з фольклорно-етнографічними та лексикографічними дослідженнями. У бесідах з копачами курганів він записував різні слова, пісні, легенди, перекази тощо. За допомогою місцевої людності розшукував старожитності. Оцінюючи діяльність Д. Яворницького у царині

археології, професор І. Ковальова відзначила, що вчений не тільки стояв біля витоків археологічної науки в Україні, але й започаткував такий її напрям як археологія козацького періоду.

У 1910 р. здійснилася давня мрія Д. Яворницького – подорож на Близький Схід, де він відвідав Єгипет, побував у Єрусалимі, а в Гелуані зустрічався з геніальною українською письменницею Лесею Українкою. Повернувшись, вчений взяв участь у підготовці Південноросійської обласної сільськогосподарської, промислової та кустарної виставки, що відбулася у Катеринославі 1 липня – 10 жовтня 1910.

У катеринославський період життя Д. Яворницький зосередив основну увагу на написанні літературних творів, на упорядкуванні словника української мови, збиранні та публікації документальних і фольклорних джерел. 1906 р. вийшла друком фольклорна збірка вченого, над якою він працював майже 30 років – «Малороссийские народные песни, собранные в 1878 – 1905 гг.». В місцевій періодиці дослідник опублікував низку статей з історії запорозького козацтва. У дожовтневий період, після цензурного послаблення, в зв'язку з проголошенням Маніфесту 17 жовтня 1905 р., побачили світло україномовні художні твори Д. Яворницького: автобіографічний роман «За чужий гріх» (1907), «У бурсу! У бурсу! У бурсу!» (1908), «Русалчине озеро» (1909, 1911), збірка поезій «Вечірні зорі» (1910), повість «Де люде, там і лихо» (1911), «Поміж панами. Малюнки з життя» (1911) та ін.

Важливою сторінкою в творчому житті Д. Яворницького у Катеринославі була його участь в роботі місцевої вченої архівної комісії (1903 – 1916), співпраця з її провідними членами: А. Синявським, В. Бідновим, В. Машуковим, Я. Новицьким, В. Даниловим, Д. Дорошенком. У 1909 р. Дмитро Іванович був обраний почесним членом цієї Комісії. Він друкувався на сторінках її «Летописей» і на її засіданнях. На особливу увагу заслуговує стаття «Запорожці в поезії Т. Г. Шевченка», в якій Д. Яворницький висвітлив запорозьку тематику в творчості Кобзаря. У 1909 р. вчений видав на кошти катеринославського українського діяча і мецената Володимира Миколайовича Хрінникова (1876 – 1936) збірку «Матеріали до біографії Т. Шевченка».

Досить активною у катеринославський період була й лекційна діяльність Д. Яворницького, в тому числі на загальноосвітніх курсах учителів у Катеринославі (1911) та Полтаві (1912). Присутня на курсах в Полтаві вчителька Ольга Заборська присвятила Д. Яворницькому такий вірш:

*Спасибі, голубе наш сивий,
За те, гому тут обугав,
За те, що край наш рідний, милий,
Ти ясним світом освіщав...*

Лекції Д. Яворницького були для слухачів, особливо невеликих провінційних міст, справжньою подією, надовго западали у душу, пробуджували творчий імпульс. Поетична натура Д. Яворницького, його знання, музична обдарованість, хист оповідача, умне, добре обличчя, привітність, щирість, емоційність – все це приваблювало до нього, передусім жінок. Знаходилися серед останніх й такі, що мріяли бути його «рабинями», освідчувалися йому. Була в житті Дмитра Івановича жінка, яку він ніжно називав «Вечірньою зіркою». Мешкала вона на Катеринославщині. В листі до Дмитра Івановича вона писала, що він, як ясний місяць, освітлює її життя, й що вона є найщасливішою, бо має такого душевного друга, який її так добре розуміє. На жаль, поки що це інкогніто встановити не вдалося. За деякими опосередкованими даними можемо припустити, що її прізвище було Жило.

Найбільшою популярністю користувалися лекції Д. Яворницького про українських кобзарів, бандуристів та лірників, які супроводжувалися їх співами. Вчений опікувався долею кобзарів, допомагав влаштовувати їх концерти, давав гроші, притулок в музеї і власному будинку. Історик був не тільки популяризатором кобзарського мистецтва, але й носієм українського фольклору, знав багато пісень і чудово їх співав, особливо улюблену ним «Ой у полі могила з вітром говорила».

Активна громадська позиція Д. Яворницького, його енергія борця за рідну мову, культуру яскраво виявилася в його діяльності у просвітянському русі, передусім у катеринославському товаристві «Просвіта», біля витоків якого у 1905 р. він стояв і в якій співпрацював

разом із своїми однодумцями Є. Вировим, Д. Дорошенком, К. Котовим, Т. Сулимою-Бичихіною, С. Липківським, І. Трубою, В. Хрінниковим, Ю. Павловським, П. Щукіним та ін. Цей аспект в діяльності вченого здобув досить глибоке висвітлення в дослідженнях Н. Василенко, О. Журби, М. Чабана та ін.³⁴ Д. Яворницький друкувався в органі «Просвіти» – часопису «Дніпрові хвилі» (1910 – 1913). Він підтримував стосунки з просвітянами Полтави, Чернігова, Одеси, Житомира, Кубані та ін., виступав з читанням лекцій в «Просвітах» цих міст. Багато зусиль доклав Д. Яворницький щодо святкування у Катеринославі 100-ої річниці від дня народження Т. Шевченка (1914 р.), що його організувала «Просвіта».

За ініціативою і під редакцією Д. Яворницького 23 лютого 1906 р. у Катеринославі побачило світло перше і, на жаль, єдине число газети-тижневика «Запорожжє», яка мала яскраво визначену національно-визвольну спрямованість й тому була заборонена на першому числі.

Про визначну роль Д. Яворницького у науковому та культурно-громадському русі України кінця XIX – початку XX ст. яскраво свідчить святкування 30-ліття літературно-наукової діяльності вченого. Урочисте святкування ювілею Д. Яворницького відбулося 24 листопада 1913 р. у Катеринославській вченій архівній комісії. На адресу ювілянта надійшли сотні телеграм, в яких виокремлено два основних напрями діяльності вченого, в яких він досяг найвищих здобутків. Це – історія запорозького козацтва і створення музею ім. О. Поля. Сучасники вважали Д. Яворницького «вартовим» рідної історії, діяльність якого мали велике національне значення.

Скасування царату у лютому 1917 р. дало новий імпульс до піднесення наукової та культурно-громадської діяльності Д. Яворницького. 21 – 22 травня 1917 р. він був почесним головою катеринославського українського губернського з'їзду Центральної Ради³⁵. У травні 1917 р. вчений очолив Катеринославський комітет охорони пам'яток старовини й мистецтва України і розробив пропозиції щодо збереження запорозької старовини. Під час громадянської війни, вдень і вночі охороняв Дмитро Іванович музей і його неопіненні скарби від пограбування, навіть домігся «охоронної грамоти» від Нестора Махна³⁶.

ОБЩЕСТВО
ЛЮБИТЕЛЕЙ ИЗУЧЕНИЯ
КУБАНСКОЙ ОБЛАСТИ

въ своемъ засѣданіи „ $\frac{13}{X}$ “ 1914 года, согласно §§ 4–7
своего Устава, по представленію Правленія, избрало:

Дмитрія Ивановича Яворницкаго
своимъ почетнымъ членомъ.

Председатель

С. М. Дим

Секретарь

В. Яворницкаго

Г. Екатеринодарь, 19 Октября 1914 г.

МЛ-38780
ДИМ
Арх. № 4821

Общество любителей изучения Кубанской области имѣетъ целью: изученіе,
ислѣдованіе и описаніе Кубанской области во всехъ научныхъ отношеніяхъ.

Уставъ Общества утверждёнъ
16 октября 1897 г.

Адресъ: Екатеринодарь, Александр.
Реальное Училище.

Т-во «Печатникъ».

Лист Дмитру Яворницкому про обрання його почетним членом «Общества любителей изучения Кубанской области», 1914 р., із фондів ДІМ.

1918, IX, 22/4.
В. Яворницький

33

Господину Ректору
Екатеринославского
Университета.

Три сими препроводило
г. Ректору Екатеринославского
Университета копия моего
диплома на ученую степень
магистра Русской истории, за
свои труды в области
Московского нотариуса М.
А. Лебедева, 29 января, 1903 году,
за № 526 по реестру.

Подлинный оригинал и другие
сими документами находятся в
канцелярии Московского Универ-
ситета, в которых я вступил
в 1900 году и составил о передаче
в ЕК Екатеринославского в 1906 году.

1918, IX, 22/4.

Магистр Русской истории
Д. Дварницкий.

**Лист Яворницького до ректора Катеринославського
університету, 1918 р., із фондів ДІМ.**

У бурхливому 1917 р. Д. Яворницький брав участь у діяльнос-
ті відродженої катеринославської «Просвіти». Не припиняв учений
і лекційної діяльності. Як дослідив В. Я. Яценко, у червні 1917 р.
Д. Яворницький читав лекції на губернських земських курсах для

вчителів губернії; у червні – липні 1917 р. – на українських курсах для вчителів земських та церковно-приходських шкіл і представників від волостей Павлоградського повіту; 6 – 27 липня того ж року – на курсах українознавства для вчителів земських і церковних шкіл Олександрівського повіту.

З ім'ям Д. Яворницького пов'язане становлення вищої освіти на Катеринославщині. Він став одним з перших професорів щойно створеного Катеринославського університету. 29 липня 1918 р. його було обрано професором кафедри історії України цього учбового закладу, в якому 20 вересня того ж року він прочитав лекцію «Україно-руське козацтво перед судом історії». Ним був розроблений курс історії місцевого краю.

У 1918 р. відбулася доленосна подія в особистому житті Дмитра Івановича. Він одружився з учителькою Серафімою Дмитрівною Буряковою (1879 – 1943). Окрім гражданської реєстрації шлюбу, відбулося вінчання, 30 жовтня 1918 р. у церкві Знамення Пресвятої Богородиці в місті Катеринославі. С. Д. Бурякова стала другою дружиною Д. Яворницького. З першою – В. П. Кокіною, як вже зазначалося, розрив стався ще у 1885 р.

С. Д. Бурякова закінчила Києво-подільську жіночу гімназію, педагогічні курси при Фундуклівській жіночій гімназії (1898), курси для підготовки учителів початкових училищ при Катеринославському педагогічному інституті (1917), до 1924 р. працювала у різних школах Катеринослава, завідувала 3-м жіночим училищем, 22-ю трудшколою та ін. З Д. Яворницьким вона познайомилася ще задовго до одруження. Вона часто приводила своїх учнів до музею, сама розповідала їм про пам'ятки, що експонувалися в ньому. Саме в музеї вони й познайомилися. Д. Яворницький став частим гостем в родині Бурякових – Серафими Дмитрівни та її сестер Зінаїди і Варвари. Серафима Дмитрівна стала Д. Яворницькому справжнім відданим другом, сподвижником, помічницею, виконувала трудові та секретарську роботу.

У 1920-ті рр. Д. Яворницький виступив із серією історичних та фольклорно-етнографічних статей. Визначною подією в творчому житті вченого було видання 1-го тому «Словника української мови» (Катеринослав, 1920). Це видання – результат майже 40-річної не-

Дорогая Сима! Никакой
платы с меня не требована
потому я считаю, что она без
платы. Приходится только
ко жалеть, что её прислали
к тебе твоей отъезда из дому.
Злу, воспользуясь тем, сколько
возможно... У нас все благополучно Д. Я.

Шелл RIT-110657
100X-32949

**Записка Дмитра Яворницького
до дружини Серафими, 1929 р., із фондів ДІМ.**

втомної праці дослідника. Брак паперу у ті скрутні часи не дозволив надрукувати наступні 2 томи. На жаль, ще й досі не вдалося цього зробити. Роботу над Словником вчений продовжував до кінця життя. У 1928 р. було видруковано й розповсюджено звернення Д. Яворницького до колег з прохання надсилати йому все, що стосується до «людської словотворчості». Цей Словник і музей ім. О. Поля Дмитро Іванович вважав «найкоштовнішим своїм скарбом».

До значних творчих досягнень Д. Яворницького того часу належать географічно-історичний нарис «Дніпрові пороги» (Харків, 1928) та збірка документів «До історії Степової України» (Дніпропетровськ, 1929).

З ім'ям Д. Яворницького пов'язане й становлення архівної справи на Катеринославщині в пореволюційні роки. У 1922 – 1924 рр. він очолював губернське архівне управління, доклав багато зусиль і власних коштів до розшуку, збирання та зберігання архівів. У 1921 – 1930 рр. Д. Яворницький керував науково-дослідною кафедрою українознавства, на якій працювали професори М. Злотников, П. Єфремов, М. Бречкевич, В. Пархоменко. Серед аспіран-

тів кафедри, що близько стояли до Д. Яворницького, були К. Гуслистий, П. Матвієвський, П. Козар, В. Грінченко та ін.

У 1920-ті рр. Дніпропетровський історично-археологічний музей (колишній музей ім. О. Поля), керований Д. Яворницьким, перетворився на центр історико-краєзнавчих досліджень, охорони пам'яток. Його колекції використовувалися як джерело у дослідженнях гуманітарного циклу. До Д. Яворницького, як директора музею і фахівця, зверталися за консультаціями і порадами науковці, письменники, діячі мистецтва з України, Росії, Німеччини, Чехії, Польщі, Великої Британії, Франції, а також земляки, що опинилися в еміграції, зокрема В. Біднов, Є. Вировий, О. Галаган, І. Рудичів, І. Труба, Т. Котенко. У 1925 р. святкувався 70-річний ювілей Д. Яворницького. Цю подію урочисто відзначила й українська еміграція в Празі.

Знаковою подією в житті Д. Яворницького у цей час було керівництво комплексною науково-дослідною експедицією на Дніпробуді, яку він очолював протягом 1927 – 1932 рр. Певною мірою результати наукових досліджень експедиції здобули висвітлення в «Збірнику» Дніпропетровського кураєвого історично-археологічного музею, 1-й і єдиний том якого за редакцією Д. Яворницького побачив світло у 1929 р.

Коли стало відомо про те, що внаслідок спорудження греблі Дніпрові пороги будуть затоплені, посилювався потік відвідувачів сюди, щоб подивитися на цю окрасу Дніпра, на ці реліктові валуни. А кращого гіда, ніж Дмитро Іванович, неможливо було уявити. Свого часу Євген Чикаленко, переповнений враженнями від подорожі з Д. Яворницьким, відзначив, що «пройтись з Яворницьким дніпровими порогами – се ж пережити всю минувшину, уявити у всіх дрібницях запорозьке життя»³⁷. Д. Яворницькому належить ґрунтовне видання «Дніпрові пороги», яке вперше було надруковане в Харкові у 1928 р., мало величезний успіх й зразу перетворилося на бібліографічну рідкість.

У 1920-ті рр. відбулося офіційне визнання наукових досягнень Д. Яворницького. 1924 р. він був обраний членом-кореспондентом Української Академії наук, а у 1929 р. став її дійсним членом. Така висока оцінка надала вченому енергії. Як й завжди, він багато працю-

Дорого негов Дмитро Іван
Іванна! Більше писати не
можу зараз і надіслав тобі
заказ, але од тебе нічого не
не одержав звістки, чи ти щось
діляш до мене, чи ні.

19^{VI}/₉28.

Д. Яворницький.

Записка Дмитра Яворницького, 1928 р., із фондів ДІМ.

вав. За спогадами З. Д. Бурякової (сестри С. Д. Яворницької), Дмитро Іванович дуже мало спав, влітку прокидався о 5 годині ранку, ходив на прогулянку у парк ім. Т. Шевченка, де до нього підходили люди (історика добре знали у місті) й він спілкувався з ними, особливо з молоддю. Потім він йшов до музею, де працював до вечора. Повернувшись додому, працював у кабінеті й засинав о півночі. Пам'ять у нього була надзвичайна, особливо що стосувалося імен та дат.

1928 р. Дмитро Іванович відвідав рідну Сонцівку, подарував місцевій школі свої книжки і дав гроші на ремонт і придбання літератури для шкільної бібліотеки. Директор місцевої школи Г. П. Якубович писав славетному землякові, що після його (Яворницького) від'їзду дня не проходило в селі без спогадів про Дмитра Івановича³⁸.

Наприкінці 1929 р. Державне видавництво України запропонувало Д. Яворницькому підготувати (переробити) до видання його «Історію запорожських козаків». Однак, вже насувалися страшні часи сталінських репресій, проводилися масові чистки від «неблагонадійної» інтелігенції, тотальне стеження, викриття «шкідників», доноси, фабрикувалися справи і проводилися гучні процеси.

Й хоча Д. Яворницький не брав активної участі у політичному житті, він перебував на обліку в ДПУ як соціально небезпечний еле-

мент. Вже у середині 1920-х рр. на нього був донос і встановлено таємний нагляд. Сам знаходячись під «прискіпливим оком системи», Д. Яворницький не боявся підтримувати, заступатися, надавати роботу в музеї, залучати в Дніпробудівську експедицію тих, хто зазнав утисків. У 1933 р. Д. Яворницький був обвинувачений в «буржуазному націоналізмі», а керований ним музей оголошений «кублом націоналістичної контрреволюційної пропаганди». Після такого нищівного обвинувачення за наказом міністра освіти УРСР В. Затонського від 31 серпня 1933 р. Д. Яворницького було звільнено з посади директора музею. В листі до приятеля Олекси Коваленка Дмитро Іванович писав: «Так, друже мій Олекса Васильовичу, мене зовсім вичистили з музею... Настрій у мене надзвичайно тяжкий. Боюсь сам за себе»³⁹. Від такої несправедливості вчений захворів й цілих півроку лежав хворий, на волосину від смерті. І тільки дякуючи лікарям та дружині Дмитро Іванович встав з ліжка. Чотири місяці йому не виплачували академічної пенсії. Щоб не вмерти з голоду, приходилося нести на ринок різні речі та з того й жити. Допомогали академікові місцеві шанувальники його творчості, приносили продукти.

У 1937 р. в Україні було сфабриковане чергову справу так званого «Українського націоналістичного контрреволюційного підпілля» на чолі з головою РНК УРСР П. Любченком. Д. Яворницького також зарахували до верхівки цієї організації й визнали «натхненником» дніпропетровського «контрреволюційного підпілля». Заарештовані по цій справі свідчили проти Д. Яворницького. Однак, самого вченого не заарештували. Дослідники висувають різні причини цього: похилий вік Д. Яворницького, його науковий авторитет, заступництво високих посадовців тощо. На думку Ю. А. Мицика, влада прагнула використати Д. Яворницького як своєрідну «приманку», на котру мали б «кловати» «вороги народу», передусім «українські буржуазні націоналісти».

Під час обвинувачень й утисків Дмитро Іванович намагався домогтися справедливості. Він звертався до друзів, знайомих, впливових осіб (В. Затонського, Г. Петровського, В. Чубаря, В. Шапірова та ін.). Але час був страшний, люди були залякані, боялися підтримувати стосунки з тими, хто попав в опалу. Багато з тих, хто по-

Вископсвятий та любий батьку
Дмитре Яворницьку!

Учас склад науково-археологічної експедиції по дослідженні території Дніпролісстану, що працює під Вашим керівництвом, щиро вітає Вас з приводу обрання на дійсного члена Української Академії Наук.

Ми глибоко переконані в тому, що Ваше обрання надасть Вам ще більшої сили й енергії працювати на ниві історії, археології і етнографії. Воно буде ще більшим стимулом до згуртування і об'єднання навкруги себе молодого покоління, що поступово прямує вперед під Вашим керівництвом до нового наукового набуття й культурного розвитку в нашій країні, яка непохитно йде до Соціалізму.

З Митня 1929 року

с. Привілля, Херсонського р.
на Запорізькій.

Аркадій Добровольський

Гав. Козар

І. Федоренко

В. Солтис

Пасало

Володимир Гонтар

С. Ковтун

**Вітальний адрес Дмитрові Яворницькому
на честь обрання його Дійсним членом Всеукраїнської
Академії наук, 1929 р., із фондів ДІМ.**

тенційно міг допомогти вченому, самі опинилися під прискіпливим оком системи, а інші взагалі за ґратами.

У ці трагічні для Д. Яворницького та його родини часи на допомогу прийшли справжні друзі. Велику підтримку вченому надала історик Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко (1884 – 1973), яку Дмитро Іванович називав «запорозькою матір'ю (а себе «запорозьким батьком»)). Н. Полонська-Василенко разом з чоловіком – академіком М. П. Василенком – мешкала у Києві, була добре обізнана в усіх академічних справах, про які інформувала Д. Яворницького. Коли вченому припинили виплачувати пенсію, він з гіркотою запитував: «То може я вже і не академік? Коли так, то буду шукати торбу на плечі і тоді гайда по світу. П'ятдесят три роки послужив рідному краю, а шматка хліба не вислужив».

На початку 1935 р. своє життя вчений оцінював на «три з мінусом». До музею він вже не повернувся, але творчу діяльність не припинив, в якій, як й завжди, знаходив душевне заспокоєння і моральне задоволення. Із захопленням працював Дмитро Іванович над улюбленим «Словником української мови»; підготував до друку збірку фольклорних матеріалів (2302 пісні); у 1936 р. написав «Історію міста Катеринослава»; кожного року звітував перед Академією Наук і складав плани творчих досліджень; працював над темою: «Послідовна зміна народів у південній частині України»; написав спогади про М. Костомарова, І. Рєпіна, Л. Толстого, В. Тарновського. Але все це не побачило світла за життя автора.

У 1939 р., з нагоди святкування 125-річчя від дня народження Т. Шевченка, Д. Яворницький був обраний до складу ювілейної Шевченківської комісії АН УРСР. До цього свята вчений підготував статті: «Шевченко і Рєпін» та «І. Ю. Рєпін про Т. Г. Шевченка»⁴⁰.

Й в останні роки життя Д. Яворницький вів жваве листування з друзями та колегами. Як раніше, шанувальники та однодумці відвідували затишну й гостинну оселю «запорозького батька», насолоджувалися розповідями енциклопедиста козаччини у «свята свя-тих» – кабінеті історика, де висів портрет Т. Шевченка, а на робочому столі Дмитра Івановича стояли світлини його університетського вчителя – академіка О. Потебні та наукового кумира – видатного історика М. Костомарова.

483

ВСЕУКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК

ВСЕУКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК
ОБРАЛА НА СВОГО ДІЙНОГО ЧЛЕНА
ДМИТРА ІВАНОВИЧА
ЯВОРНИЦЬКОГО

Обрання відбулося на засіданні Ради
Академії 29 червня 1929 року, скликаному
згідно з постановою Ради Народніх Комі-
сарів УСРР з 16 квітня 1929 року.

Д. Забонарський
(В.о.) О. Курчаковський

у Києві, року 1929 липня 19-го.

Київськ. Окрліт 232. 8-ма др. 1002. 50 пр

Напружене й насичене подіями життя академіка Д. Яворницького перервалося о п'ятій годині ранку 5 серпня 1940 р. Як розповідала дружина вченого Серафима Дмитрівна, Дмитро Іванович «випив чашу страждань до останньої краплі. Мучився, кричав, стогнав. [...] Перестав їсти, температура упала (а доходила до 40) і почалися нестерпні муки. Кричав, ламав руки»⁴¹.

Ховали Д. Яворницького 6 серпня 1940 р. о 8-й годині вечора на новому кладовищі у степу. Був оркестр тієї музики, яку завжди слухав історик у парку ім. Т. Шевченка. Говорили промови. Особливо Серафима Дмитрівна запам'ятала останню промову, яку українською мовою чудово виголосив артист А. Хорошун.

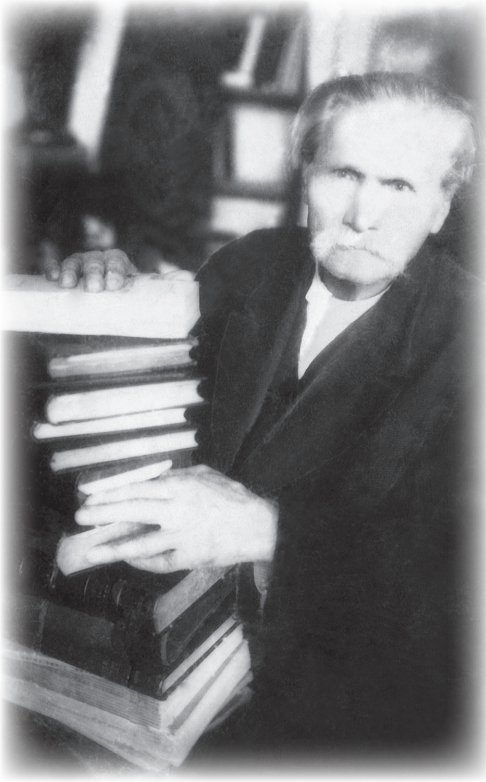
Указом Президії Верховної Ради УРСР «Про увічнення пам'яті академіка Д. І. Яворницького» від 11 жовтня 1940 р. його ім'я було надане Дніпропетровському історичному музею. 18 липня 1946 р. Дніпропетровський виконком обласної ради депутатів трудящих прийняв рішення про відкриття філіалу історичного музею в будинку академіка Д. Яворницького (м. Дніпропетровськ, майдан Т. Шевченка, 5). Проте лише під час «відлиги», 18 липня 1964 р. було відкрито меморіальну кімнату-музей і встановлено меморіальну дошку. Але, коли на початку 1970-х рр. тоталітарна система знову набрала обертів, цей меморіальний музей був закритий і знову відкрився лише 3 листопада 1988 р. В ньому є три меморіальні кімнати і експозиційна зала, в яких репрезентовано особисті речі Д. Яворницького, його рукописи, книги, світлини, картини М. Струннікова, С. Васильківського, Ф. Красицького та ін. Вестибুলь прикрашають унікальні настінні розписи: «Тарас Бульба із синами» (автор М. Струнніков) і «Сцени з козацького життя» (автор Т. Ткаченко). Біля будинку розташований сад, дерева в якому посаджені Д. Яворницьким.

Заповіт вченого поховати його біля стін створеного ним музею був виконаний лише у 1961 р., коли було зроблено перепоховання. У 1995 р., з нагоди 140-річчя від дня народження академіка Д. Яворницького, у Дніпропетровську, біля історичного музею відбулося урочисте відкриття пам'ятника видатному українському діячеві (скульптор – В. Наконечний, архітектор – В. Мірошниченко). Пам'ятник споруджений на народні кошти.

Так склалося, що власних дітей у Д. Яворницького не було, але все своє життя він допомагав племінникам та іншим родичам. У студентські роки він досить часто приїжджав додому в Сонцівку. Кожний його приїзд був справжнім святом для всієї родини. Особливо раділи батьки, котрі вельми пишалися ученим сином. Вони з нетерпінням чекали листів від «дорогого Митички». Коли від нього надходили листи, збиралася уся родина і батько уголос читав листа, а мати слухала зі сльозами. Коли син приїздив додому Ганна Матвіївна демонструвала усю свою кулінарію, а у вечорі мати пряла і співала пісень, серед яких її улюбленими були пісні «Лучинушка», «Верба моя кучерява», «При долинушке стояла» та ін. Дмитро із захопленням, як у дитинстві, слухав співи матері й сам співав разом з нею. До їхньої хати збиралися сусіди, й тоді Д. Яворницький читав «лекцію», а удень ходив у поле дивитися кургани. У 1885 р. помер батько Д. Яворницького Іван Якимович, якого він дуже кохав і поважав, й смерть якого він трагічно переживав. Після смерті батька мати Д. Яворницького жила у доньки Горпини у селі Сороковка на Харківщині, а з 1910 р. й до кінця життя мешкала в онуки Тетяни Іванівни Коломієць. Коли у 1916 р. померла мати Д. Яворницького, телеграма своєчасно не попала до Дмитра Івановича і він не зміг проводити мати в останню путь.

Єдина рідна сестра Дмитра Івановича – Горпина Іванівна (1853 – 1906) була одружена із священником с. Сороківка Харківської губернії Іваном Тимофійовичем Пономарьовим (? – 1898). Д. Яворницький вельми переживав, що його сестра не здобула освіти, але коли вона одружилася, то чоловік навчив її писати і читати. Сім'я сестри жила досить скрутно і Д. Яворницький весь час допомагав їй матеріально. Сестра мала чотирьох дітей: Ганну (? – 1965), Олександрю (? – 1947), Тетяну (? – після 1979) і Бориса (? – 1916)⁴². Небіж Борис Іванович Пономарьов працював роз'їзним лікарем, постійного місця праці не мав; був неодружений; загинув у 1916 р. під час 1-ої світової війни.

Безумовно, Д. Яворницький мав неабиякий вплив на своїх племінників. Не без його впливу вони обрали свої майбутні професії – викладачів. Ганна Іванівна Пономарьова стала учителькою, працювала у церковно-парафіяльній школі в селі Сороковці, потім –

Дмитро Яворницький, 1939 р.

у с. Влезьки Лебединського повіту Харківської губернії. Одружилася вона із Іваном Миколайовичем Любицьким. Друга небога – Олександра Іванівна Пономарьова одружилася зі священником Андрієм Петровичем Поповим. Подружжя мало 2-х синів і 2-х дочок. Третя небога – Тетяна Іванівна Пономарьова у 1907 р. закінчила Харківське жіноче епархіальне училище, з 1910 р. працювала учителькою у с. Межиріч на Харківщині, за радянських часів – у 5-й трудшколі в с. Кисілівці Сумської округи Ворожб'янського району Харківської області; у 1948 р. переїхала разом з донькою до Литви, у місто Клайпеда, де викладала в російській середній школі.

Мала педагогічний стаж 50 років. У 1957 р. вийшла на пенсію. У 1910 р. вона одружилася із Степаном Федоровичем Коломійцем і мала чотирьох дітей: 2-х синів і 2-х дочок; один син помер у дитинстві, другий загинув на війні. Старша дочка – Лідія Степанівна, за фахом вчителька, мала дочку. Друга дочка – Надія Степанівна, працювала у військовій частині у місті Клайпеда (Литва), мала теж дочку – Віру Михайлівну.

Саме з Тетяною Іванівною Коломієць у Д. Яворницького встановилися особливо теплі стосунки. Останні роки Тетяна Іванівна Коломієць мешкала з донькою Надією Степанівною у Клайпеді (Литва).

До кінця життя Д. Яворницький допомагав своїй родині: постійно надсилав гроші, книжки, купував речі, влаштовував на роботу та навчання, залучав до наукової праці. На все життя запам'ята-

ла восьмирічна небога Тетяна, як дядько Дмитро привіз їй ляльку та сукню. В листах до Д. Яворницького його родичі постійно дякували за надіслані гроші (від 15 до 100 руб. кожного місяця, а іноді й двічі на місяць) і книжки, запрошували до себе у гості. Усі родичі, особливо племінниці та їхні родини із захопленням читали книжки й статті Д. Яворницького, а також читали твори історика його матері Ганні Матвіївні. Рідні вельми пишалися своїм знаменитим родичем, обожнювали його, щиро раділи його науковим здобуткам.

Допомагав Д. Яворницький також своїм дядькам, тіткам, братам і сестрам у других. З боку матері вчений мав тітку Тетяну Матвіївну Терновську і дядька Миколу Матвійовича Терновського. В останнього був син – Микола Миколайович Терновський – студент Київського університету, історик за фахом. Завдяки дядькові – Д. Яворницькому, він мав змогу досліджувати катеринославські архіви, стати членом Катеринославської вченої архівної комісії, друкувати документи у «Вестнике Екатеринославского земства».

Досить довірливі стосунки встановилися у Д. Яворницького з його дядьком з боку батька – Григорієм Якимовичем Яворницьким (1861 – 1897). Йому Дмитро Іванович довіряв заповітні думки, наприклад такі, що стосувалися його дружини В. П. Кокіної.

Д. Яворницький щиро допомагав не тільки рідним, але й багатьом знайомим. Більше того, по допомогу до нього зверталися і малознайомі, й майже зовсім незнайомі люди, що від інших прочули про щедрість та добродійність вченого.

Щоб краще уявили стосунки Д. Яворницького з родичами, пропонуємо у додатку публікацію листів з епістолярної спадщини вченого, що зберігаються в Дніпропетровському історичному музеї. Публікація листів здійснюється мовою оригіналу за хронологічним принципом.

Джерела та література

¹ Гапусенко І. М. Дмитро Іванович Яворницький. К.: Наукова думка, 1969.

² Шаповал І. В пошуках скарбів. К.: Радянський письменник, 1963.

³ Шубравська М. М. Д. І. Яворницький: Життя, фольклористично-етнографічна діяльність. К.: Наукова думка, 1972.

⁴ Вчений-подвижник: Життєвий шлях та літературна спадщина відомого на Придніпров'ї археолога, історіографа, краєзнавця та етнографа Д. І. Яворницького: (Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 135-річчю з дня народження вченого). 26 – 27 жовтня 1990 р. Д., 1991; Регіональне і загальне в історії: Тези міжнародної наукової конференції, присвяченої 140-річчю від дня народження Д. І. Яворницького та 90-літтю ХІІІ Археологічного з'їзду (листопад 1995 р.). Д., 1995.

⁵ Абросимова С. В. Енциклопедист козащини // Укр. історичний журн. 2005. № 4. С. 4 – 46; Вона само. Дмитро Яворницький: Образ ученого в контексті минулого і сучасного // Грані. 2005. № 5 (43). С. 3 – 10.

⁶ Чабан М. Сучасники про Д. І. Яворницького. Д.: Дніпро, 1995; Вид. 2-е, доп. К.: Ярославів Вал, 2006; Шаповал І. М. Козацький батько: Образ Дмитра Івановича Яворницького у спогадах письменників, діячів культури і науки Кривий Ріг, 1998; Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип. 1 – 4. Д., 1997 – 2005; Костюк М. Поруч з Яворницьким: Спогади писаря козацького батька / Упоряд., передмова та примітки Миколи Чабана. Д.: ІМА-прес, 2008.

⁷ Тимофєєва І. М. Деякі відомості про родину Д. Яворницького з його епістолярної спадщини // З минулого Подніпров'я. Д.: Дніпро, 1995. С. 41 – 45.

⁸ Тележняк К. О. «Милий дядечко» (З історії приватного життя академіка Д. І. Яворницького) // Гуманітарний журнал. 2004. № 1 – 2. С. 185 – 187; Вона само. Д. І. Яворницький у стосунках з батьками // Грані. Д., 2005. № 5 (43). С. 29 – 31; Вона само. З особистого життя академіка Д. І. Яворницького // Скарби музеїв: Матеріали обласної наукової конф. до Міжнародного дня музеїв. 2003 р. Д.: АРТ-ПРЕС, 2005. С. 102 – 106.

⁹ Тимофєєва І. М. Вк. пр.; Тележняк К. О. Вк. пр.; Парамонов А. Ф. К истории рода Яворницких // Харьковский исторический альманах. 2004. Весна – лето. С. 110 – 113; Кочергін І. О. Рід та родина Дмитра Іва-

новича Яворницького // Січеславський альманах: Зб. наук. пр. з історії українського козацтва / Гол. ред. Г. К. Швидько. Д.: НГУ, 2006. Вип. 2. С. 59 – 64; Він само. Д. И. Яворницький: Жизнь без грима // Экспедиция XXI. 2007. № 1 (63). С. 6 – 7.

¹⁰ В усіх автобіографіях та офіційних документах Д. Яворницького вказана саме ця дата: «26 жовтня».

¹¹ Дніпропетровський історичний музей. Ф. 10. Арх.-32179.

¹² Про «витоки» роду Яворницьких див. статтю А. Ф. Парамонова в цій книзі.

¹³ Эварницкий Д. И. По следам запорожцев. СПб., 1898. С. 199.

¹⁴ Лист Д. І. Яворницького до В. Л. Левицького // Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького (далі – ЕСЯ). Д.: АРТ-ПРЕС, 2005. Вип. 4. С. 76.

¹⁵ ЕСЯ. Вип. 4. С. 109.

¹⁶ ЕСЯ. Вип. 4. С. 104.

¹⁷ Ващенко В. В. «Мутація імені»: деякі аспекти життя Д. І. Яворницького з перспектив психобіографічної та соціологічної парадигм // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті: Зб. наук. пр. Д.: ДНУ, 2007. Вип. 5. С. 32 – 44.

¹⁸ Ця версія ґрунтується на спогадах жительки села Сонцівки (нині Борисівни) Є. Д. Бережної, батько якої Д. Я. Бережний близько знав Д. Яворницького. Див.: Шубравська М. М. Д. І. Яворницький. Життя, Фольклористично-етнографічна діяльність. К.: Наукова думка, 1972. С. 14.

¹⁹ [Эварницкий Д. И. Песни из Харьковской губернии]. Халанский М. Образцы народного говора южной части Курской и северной – Харьковской губернии. Песни сообщены из Курской губ. г. Зиборовским, учителем народного училища, из Харьковской – студентом университета г. Эварницким // Русский филологический вестник. Варшава, 1882. Т. 7. С. 78 – 85.

²⁰ ЕСЯ. Вип. 4. С. 94.

²¹ ЕСЯ. Вип. 4. С. 159.

²² ЕСЯ. Вип. 4. С. 170.

²³ Эварницкий Д. И. Жизнь запорожских Козаков по рассказу современника-очевидца // Киевская старина. 1883. Т. 7. № 11. С. 497 – 510; Число и порядок запорожских Сечей // Там же. 1884. № 4. С. 589 – 608; Топографический очерк Запорожья // Там же. 1884. № 5. С. 33 – 54; № 6. С. 177 – 200; № 7. С. 392 – 422.

²⁴ ЕСЯ. Вип. 4. С. 20.

²⁵ Абросимова С. В., Ченцова Н. В. Володимир Антонович і Дмитро Яворницький: до історії наукових і особистих взаємин // Історія і культура Придніпров'я: Невідомі та маловідомі сторінки: Науковий щорічник. Д.: НГУ, 2008. Вип. 5. С. 35 – 41.

²⁶ ЕСЯ. Вип. 4. С. 112 – 113.

²⁷ ЕСЯ. Вип. 4. С. 160 – 161.

²⁸ Яворницький Д. І. Запорожжя в залишках старовини і переказах народу / За заг. ред. Н. І. Капустіної. 3-тє вид., випр. і доп. Д.: АРТ-ПРЕС, 2005.. Ч. 1 – 2.

²⁹ Смолій В. А. Літопис українського козацтва // Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. К.: Наук. думка, 1990. С. 9.

³⁰ Олійник-Шубравська М. 50 листів Д. І. Яворницького до Я. П. Новицького // Наука і суспільство. 1988. № 11. С. 51.

³¹ Див.: Эварницький Д. И. Иван Дмитриевич Сирко, славный кошевой атаман Войска запорожских низовых Козаков. СПб.: тип. И. Н. Скороходова, 1894. 163 с.

³² Скупейко Л. Художня проза Д. І. Яворницького // Київська старовина. 1996. № 1. С. 22 – 23.

³³ Яворницький Д. І. Моя перша зустріч з Л. Толстим // Життя й революція. 1928. Кн. X. С. 74 – 82.

³⁴ Журба О. І. Діяльність Д. І. Яворницького в катеринославській «Просвіті» // Питання історії України: історико-культурні аспекти. Д., 1993. С. 80 – 88.

³⁵ Приднепровский край. 1917. 24 мая.

³⁶ ДІМ. Ф. 10. Арх.-778/14.

³⁷ ЕСЯ. Вип. 1. С. 606.

³⁸ ДІМ. Ф. 10. Арх.-23061.

³⁹ ДІМ. Ф. 10. Арх.-47462.

⁴⁰ Яворницький Д. І. Шевченко і Репін // Пам'яті Шевченка. Дн., 1939. С. 130 – 133; Він само. І. Ю. Репін про Т. Г. Шевченка // Образотворче мистецтво. 1939. № 2 – 3. С. 70.

⁴¹ Цит. за вид.: Абросимова С. В. Дмитро Яворницький. Запоріжжя: РА «Тандем-У», 1997. С. 41.

⁴² ДІМ. Ф. 10. Арх-30298, 30299.

ДОДАТОК

Лист батька до Д. І. Яворницького

18.02.1879

Сонцівка – Харків

Милый сынок Митя!

Что ты к нам ничего не пишешь? Мы, слава Богу, живы и здоровы, и благополучны. Кланяюсь я тебе и мать. Напиши нам про новости и напиши, как ты живёшь. Может, есть у тебя чёрное бельё, то пришли его домой. Я к тебе посылаю письмо, не известно кто прислал. Я к тебе приеду на 3-й неделе поста. Я хочу купить у Дмитрия Ивановича лошадь, на что он просит 60 руб., а я даю ему 50 руб. хочу денег занять у церкви. Как ты мне посоветуешь, покупать или нет? Напиши, где твоя теперича квартира. Кланяется племянница твоя Анна Ивановна.

Остаюсь твой отец И. Эвар[ницкий]

Пришли мне конверточков хотя пару, ежели есть у тебя.

ДИМ. Арх.-22527.

Лист батьків до Д. І. Яворницького і його 1-ої дружини В. П. Кокіної

8.05.1884

с. Сонцівка – Харків

Милые дети Митя и Варя!

Кланяемся вам и целуем вас заочно. Бог посетил вторично Сонцевку пожаром 4-го мая; около двух часов дня загорелось от Ильи Машиевского или, сказать лучше, от Андошки Кривого; их амбарчики, которые стояли серед двора, и сгорело у Машиевских 2 хаты и амбар; и перебросило через улицу на нижний порядок, прямо к Степану Крыженки, и бросило направо и налево. Направо – до провалья, а налево – кончилось [...] и сгорело 16 хат и амбар. А нас в то время не было дома, ездили к Груше; и ехали оттуда, увидели з [...]; показа-

лось как вихорь, а потом смотрим – пожар; и думали, что ветром, и, наконец, смотрим – горит Солнцевка. Приезжаем домой и у нас всё перебито, иконы, замки. Спасибо отцу Аристарху, он прибыл к нам и велел всё выносить. Тут от Машиевских горит, а тут от Крыженковых через улицу, но Бог нас хранил.

Мне назначил Благочинный служить в монастыре 9 мая; будет Благочинный ждать, а Преосвященный поехал на Чугуев, не будет в монастыре служить. Дьякона Липецкого Покровской церкви послали в монастырь на покаяние за пьянство на две недели монастырские. Иван Волк сторел.

Остаемся ваши родители Иоанн
и Анна Эварницкие.
ДИМ. Арх.-22532.

Лист батьків до Д. І. Яворницького

18.07.1885

*с. Сонцівка – с. Богодар Олександрійського пов.
Катеринославської губ.*

Милый сын Митя!

Я по эти поры всё нездоров, да так нездоров, что у меня попухли ноги и живот. Когда бы ещё не открылась водяная. Меня пользует доктор Ф. Липецкий, но пользы мало. Милой сынок, пришли деньжонок, ибо теперь такая беда, всё пропало – яровой хлеб пропал, но озимой ещё ничего, и того некому собрать. Я, как в прошлом годе не болел был, сам весь хлеб собрал, но теперь не могу ничего делать. Мать всё плачет, что же делать? Верно, Богу так угодно. Да ещё и работнице нужно платить деньги [...]. Мы не хотели тебя беспокоить, но нужда наша заставляет. Кланяется мать тебе и желает всего лучшего на свете. Кланяемся Фёдору Ивановичу с супругой.

Остаёмся родители твои Иоанн и Анна Эварницкие.

Милой сын, ежели ты приедешь в Харьков, то приезжай хоть на одну ночь, а то я час на час ожидаю смерти, хоть попрощаемся с тобою.

ДИМ. Арх.-22533.

Лист Г. Я. Еварницького до Д. І. Яворницького

18.04.1892

Слов'янськ – Царське Село

Дорогой Дмитрий Иванович!

От всей души и сердца благодарю Вас за присланную книгу «История запорожских Козаков», которую я получил вчера. Я уверен, что это по Вашему распоряжению. Не нахожу слов благодарить Вас за все Ваши ко мне благодеяния.

Вечно покорный слуга

Эварницький.

ДИМ. Арх.-22544.

Лист П. Г. Еварницької до Д. І. Яворницького

17.09.1897

Слов'янськ – Москва

Дорогой дядя!

Искальтесь над нами сиротами. Пришлите хоть сколько Ваша милость нам денег на хлеб, пока мама выздоровеет. Она сильно больна. Есть у нас брат Федя, несчастный сирота, такой же как и мы. Будем всю жизнь оплакивать папу, будем горевать, обрванные и голодать. Молим Бога о Вас, чтоб Господь Вам продлил жизнь для нас.

Целуем все Вашу ручку.

Ваша племянница Пелагея Эварницькая.

Кланяется мама.

ДИМ. Арх.-22516.

Лист У. І. Еварницької до Д. І. Яворницького

8.11.1898

Слов'янськ – Москва

Многоуважаемый Дмитрий Иванович!

Письмом от Вас я получила 10 руб. Не нахожу слов выразить искренней благодарности Вам. За добрую душу Вашу только и молю Господа, чтобы продлил жизнь Вашу. Дети тоже молятся о спасении Вашем и не лишил царствия небесного Господь. Вы для меня, Дмитрий Иванович, много – много добра сделали. Пенсию я тоже вскорости получила, как только Вы, наверное, попросили Вашего друга, то он верно не замедлил, на третий день получила – книжки на получение пенсии и уже деньги получила. Слава Господу, что Господь устроил мою судьбу и дал мне на пропитание с моими детками. Вы, дорогой благодетель, простите. Дмитрий Иванович, не забудьте и теперь когда-нибудь напишите хоть словечко, как Ваше здоровье. Мне тогда всё напоминает о покойнике, когда он рассказывал мне о Вас. Покойник Григорий Акимович страстно интересовался Вашими дорогими письмами. Он Вас сильно любил. Это для меня тяжело вспоминать, не могу, чтобы всегда не омыть письма слезами.

Простите, простите меня простушку, Дмитрий Иванович! Хоть о детях я тоже буду хлопотать, о том, чтобы на казённый счёт воспитать. Если только это будет возможно. Наверное, Вы знаете, в книжках пишут, что сироты учатся на казённый счёт, получавшие пенсию.

Устинья Эварницкая.
ДИМ. Арх.-22538.

Лист матері та небоги до Д. Яворницького

12.12.1905

с. Олексіївка – Катеринослав

Дорогой мой сын Митя!

Не забывай меня на старости лет; пришли мне денег к празднику, потому что те, которые ты мне прислал, уже давно издержала – ни одной копейки нет. Дорогой Митичка! Приезжай к нам на этих праздниках, хотя на 3 аса. Мы посмотрим последний раз, какой ты есть, а то я часто болею и не думаю долго прожить, а на Грушу нет надежды, чтобы она прожила до весны, совсем заболела, почти никогда не встаёт с постели.

Дорогой Митичка! Пожалуйста, исполни нашу просьбу, приезжай на этих праздниках к нам в Береку, мы тебе будем рады, как Богу. Когда будешь ехать, то вставай на 10-м разъезде. Пришли открытку, когда ты приедешь, мы вышлем за тобой лошадей.

Посылаю тебе родительское благословение и свой привет. Целую тебя крепко и желаю всего хорошего. Как только ты получишь это письмо, то сейчас же высылай денег или пиши ответ, когда ты приедешь. Мы будем ожидать с нетерпением.

Твоя мать Анна Эварницкая.

Пожалуйста, приезжайте к нам на Рождественских святках в гости. Мы Вас будем ожидать с нетерпением. Привезите с собой какие-нибудь малороссийские анекдоты. Я теперь дома, нас распустили по случаю заболевания скарлатиной, так что я теперь дома хозяйничаю за маму и бабушку, потому что они очень безвыходно больные. Пожалуйста, приезжайте непременно. Они очень и серьезно больны.

Целую Вас крепко.

Ваша племянница Татьяна.

Митя, приезжай непременно, прошу тебя со слезами. Ведь уже шесть лет прошло с тех пор, как я тебя видела. Приезжай!

ДИМ. Арх.-22515.

Лист Т. І. Коломієць до Д. І. Яворницького

5.02.1915

с. Межиріг – Катеринослав

Милый и дорогой Дядечка!

Сердечно Вас благодарим за деньги – 25 р., присланные бабушке, которые мы уже получили. Простите, пожалуйста, что долго не отвечали, причина – болезнь бабушки. Она почти всю зиму болеет, плохо слышит, плохо видит, одним словом – жизнь на волоске.

Дядя! Простите мне за мой нескромный вопрос, который я Вам предложу: если бабушка умрёт, давать Вам телеграмму? Она, когда болеет, то всегда говорит: «Таня! Если я умру, то дай знать Митичке, пусть меня приедет проводить к могиле». Это её заветная мечта. Она лежит в постели и всё молится за Вас Богу. Бабушка крепко це-

лует Вас, благодарит за деньги 25 р. и прибавляет: «Господи! Пошли сыну счастье и долю!» Я ей часто читаю Ваши сочинения; когда читала последнюю книгу, анекдоты, то в одном месте, где описывается слепой музыкант, бабушка так плакала, что я принуждена была остановить чтение. Недавно в газете «Южный край» мы прочли случайно следующее: «затем Государь посетил областной музей запорожский имени Поля, где губернская архивная комиссия поднесла свои труды. Объяснения во время посещения музея давали председатель совета музея Бродницкий и его товарищ, он же хранитель музея, профессор Д. И. Эварницкий». Как нам было читать приятно эти дорогие строки! Я эту бумажку даже вырезала на память.

Милый и дорогой Дядичка! Целует Вас Ваша матушка и ещё раз просит передать Вам её благодарность за деньги и молит Богу о Вашем здоровье. Муж мой, я и дети целуем Вас и благодарим за Вашу память о нас.

Любящая Вас Ваша племянница
Татьяна Коломиец.

Адреса: «г. Екатеринослав. Дворцовая площадь, № 5. Его Высогородию Дмитрию Ивановичу Эварницкому».

ДИМ. Арх.-15131.

Лист Т. І. Коломієць до Д. І. Яворницького

8.10.1915

с. Межиріч – Катеринослав

Милый и дорогой Дядечка!

Сердечно благодарим Вас за деньги 25 р. И за то внимание, которое Вы оказываете нам. Мы всю жизнь должны за Вас молиться Богу, потому что Вы – наша надежда, Вы – наша поддержка в трудную минуту. Если бы не Вы, о хотя бросайся в омут, нечем было существовать в данное время, беженцы с каждым днём, с каждым днём повышаются цены, чувствуется во всём недостаток. Хлеб ржаной у нас раньше был 8 коп., теперь 20 коп. Ужасно, право, но ничего не поделаешь, всем приходится переживать одно и то же, во всём приходится себе отказывать.

Дорогой Дядечка! Если Ваша операция пройдёт благополучно, то напишите нам письмо. Мой брат Борис сейчас тоже в Москве, на Большой Серпуховской, в команде выздоравливающих, на днях едет на позицию. Бабушка пока здорова, слёзно обнимает Вас и благодарит за деньги. Она всё беспокоится о Вашей операции, но я её успокаиваю. Ещё раз, добрый Дядечка, целуем все Вас крепко, крепко, благодарим за внимание и молим Господа, чтобы Ваша операция прошла благополучно.

Татьяна Коломиец.

Адреса: «г. Екатеринослав. Дворцовая площадь, соб[ственный] дом № 5. Его Высокородию Профессору Дмитрию Ивановичу Эварницкому».

ДИМ. Арх.-15133.

Лист Т. І. Коломієць до Д. І. Яворницького

17.12.1927

с. Кисілівка – Дніпропетровськ

Дорогий Дядечко!

Щиро вітаю Вас, цілую і дякую за такий гарний подарунок. Книжечку і грошч 30 карб. Одержала я давненько, саме й дітки мої були вдома, обцілювали Вашого портрета, плакали й раділи, що Ви нас не забуваєте. Ви самі знаєте, як я живу і б'юся, як риба об лід, і невідкіль немає помочі. Сестри рідні ніколи не пригадають про мене, а Вас не знаю як уже й дякувати. Встаю й лягаю, тільки про Вас згадую. [...] Живу я поки що потихеньку, працюю зараз з 1 групою. Надя – сама менша – хворіла, але поправилась. Діти трохи побули 6 днів і поїхали, залишили мене оп'ять саму аж, мабуть, до літа, а може буде випадок після 2-го триместру оп'ять днів на 6.

Дядечка! Як що одержите мого листа, коли-небудь як пригадаєте, напишіть хоч кілька строчок про своє життя. Я страшно буду рада, а ще б більше раділа, коли б Ви приїхали до нас у Кисілівку. Діти кажуть, хоч би ми подивились на нашого дідуса. Я ж Вас тільки по портрету й відаю, та коли мені було 9 років, бо 8, Ви приїздили і привозили мені велику куклу, рожевого на плаття, так я трохи при-

гадую який Ви були на обличчя. Ну, Дядечка! Цілую Вас і Ваші ручки кріпко і дякую Вас за Вашу доброту, бажаю Вам всього найкращого в Ваших справах. Діти кріпко, кріпко цілують, дякують і чекають Дідуса до себе.

Ваша небога
Тетяна Коломієць.
ДИМ. Арх.-15145.

Лист Д. І. Яворницького до Т. І. Коломієць

17.11.1928

Дніпропетровськ – Кисілівка

Увесь твій етнографічно-лексичний матеріал я одержав і дуже дякую тобі за нього. Присилай ще та ще по зможі. Тільки пісні ти старайся списувати не з слів, а з голосу, де можна, бо тоді в них будуть вірно чергуватись голосні букви та й ритма буде добра. Ти пишеш, щоб я тобі прислав зібрання моїх друкованих пісень, але в мене є тільки один примірник того збірника, в якому більш 800 пісень, і надіслати його я тобі ні в якому разі не можу. От чого в мене мало, так це українських казок. Казки трудно дослівно записувати. Те може робити тільки етнограф, або той, хто взагалі дуже швидко записує слова казкаря. Пісні, коли їх співають, найлегше записувати. Нетрудно записувати й поговірки та прислів'я: почула, зразу й записала. Ну, та що можеш, те й записуй, за все тобі щиро подякую. Такий матеріал для мене великий подарунок, найдорогший із усіх подарунків твоїх. Коли буде писати мені, о пиши розбірніш, бо де-яких твоїх слів я ніяк не вчитаю. Ос, наприклад, в лайці: «Сатана, нечиста сила, кра[...]» (?) шмат» Чого шмат? Як я не придивлявся до того слова «кра[...]», нічого не врозумів.

Ну, щасті ж тобі, Боже, на все добре!

Твій дядя
Д. Яворницький.
17.XI.1928.

А чому ти пишеш Кісілівка, а не Кисілівка? Адже ж це слово виходить од слова кислий?

Адреса: «Харківщина, Сумської округи, Ворожбянського району, село Кисілівка, 5 трудова школа. Тетяні Іванівні Коломієць».
ДИМ. Арх.-23051. Першодрук: ЕСЯ. Вип. 4. С. 77 – 78.

Лист Д. І. Яворницького до дружини С. Д. Яворницької

[1937]

[Соці] – Дніпропетровськ

Дорогая Сима!

Гришка [Агел] никак не мог удосужиться, чтобы заняться крышей нашего дома, а посему пришлось обратиться к его отцу, Петру Фёдоровичу. Петр Фёдорович за одну работу запросил 400 рублей, а сколько обойдётся железо, краска, гвозди – тут уже мои счисления совершенно теряются в лабиринте цифр. Из 1000 рублей, которые ты мне щедро оставила на крышу и на уголь, остаются только клепки кредиток. К счастью Черевичко, хотя и были у меня и говорили о близкой возможности купить уголь, но от слов до самой покупки ни дров, ни угля пока дело не дошло. Была у меня и та «благодетельница», косоротая особа, которая некогда доставляла нам уголь по очень дешёвым ставкам, но я отклонил её любезное предложение. Был у меня и «миленький» Фукс, который всё ещё обещает уплатить мне за мою «Историю г. Екатеринослава», но я и поныне не получил от него, кроме задатку, ни копыя щербатого.

Григорий Сергеевич несколько раз бывал у меня, но теперь не показывается, потому что по роду своей службы бывает в поездках по бывшей нашей губернии. Зато Витька бывает и днём, и вечером, только не ночует у нас. Для безопасности нашего дома это, пожалуй, и непогано...

Крепко целую тебя Д. Я.

Поправляйся хорошенько!

*ДИМ. Арх.-32481. Першодрук:
ЕСЯ. Вип. 4. С. 272.*

ИСТОРИЯ РОДА ЯВОРНИЦКИХ

Слободская Украина за все время ее существования приютила немало число переселенцев из разных концов Европы, включая Россию, Польшу, Литву, Молдавию и другие современные государства. Говоря сегодня о Слободской Украине, следует понимать не только Харьковскую область, но и всю территорию слободских полков – казацкую автономию, которая существовала с середины XVII ст. до 1765 г. Она сформировалась на пограничных землях, а основу ее населения составили переселенцы с Правобережья и других регионов Украины, московские служилые люди и великороссийские однодворцы. Свободные, не занятые никем земли, прозванные историками «Дикое поле» за сто лет превратились в процветающий край с плодородными полями, мельницами, пасеками, крупными слободами-городками, храмами и монастырями.

Украинские переселенцы на слободы имели свою казацкую старшину, которая большей частью происходила из Гетманщины и была вынуждена покинуть родину из-за своей политической деятельности. Представители старшины охотно принимались на службу Московским правительством, которому был нужен их богатый организаторский и военный опыт, приобретенный в годы деятельности Богдана Хмельницкого. Им поручали организацию переселенцев, формирование военных отрядов, необходимых для строительства и укрепления оборонительных рубежей на пограничье, для борьбы с татарскими и ногайскими отрядами.

Биографии большинства этих старшин как до переселения, так и после него не известны. В последующие годы потомки казацкой старшины получили потомственное российское дворянство и большая часть из них вскоре стала мелкопоместными дворянами.

Именно к таким представителям казацкой старшины следует отнести и родоначальника рода Яворницких, сведения о котором сегодня отсутствуют. Сам Дмитрий Иванович Яворницкий так писал о происхождении своего рода и своей фамилии: *«Моя фамилия происходит от «явора» или «яворника», откуда Яворские и Яворницкие; последняя фамилия весьма распространена в Галиции, и в XVIII веке, по гербовнику дворянских родов царства польского, изданному в 1853 году, в Варшаве, известны восемь панов Яворницких. Из Галиции одна ветвь этой фамилии перешла, вероятно, уже после гетмана Богдана Хмельницкого, в теперешнюю Харьковскую губернию и там основалась гнездом возле реки Северского Донца, Змиевского уезда. В новой родине часть этой фамилии осталась в дворянском сословии, часть перешла в духовное, а часть в мещанское. И уже в очень недавнее время одни из Яворницких стали писать свою фамилию из буквы «Е», большинство пишет все таки с буквы «Я», мне же лигно в школе вместо буквы «Е» записали букву «Э», и с этой буквой я так и остался гулять...»¹.*

История рода Яворницких полна типичных для мелкопоместных дворян и бедного духовенства жизненных перипетий, которые, вне всякого сомнения, представляют интерес для исследователей. Большая часть представителей этих сословий не имела ни богатства, ни дарований, но главным источником будущих доходов своих детей они всегда считали образование. Не имея финансовых возможностей обучать своих детей в училищах с малых лет, они старались дать детям домашнее образование, которое зачастую оставалось единственным. Не имея ни богатых покровителей, ни знатных родственников, Яворницкие были вынуждены исхитряться, чтобы прокормить свои семьи, вырастить детей, подыскать для них выгодное место в иерархии духовенства.

Собранные по крупицам сведения о роде Яворницких, конечно, не полны, и говорить о завершении генеалогического поиска еще нельзя. Отрывочные сведения разбросаны по документальным источникам, связанным с разными уездами Харьковской губернии, и сотней метрических книг здесь не обойдешься.

І поколение

1.1. Андрей Яворницкий. Год рождения не известен, умер в 1791 г. Похоронен в ограде Рождество-Богородичной церкви сл. Константиновка (имение Донец-Захаржевских) в которой он служил священником. Из польского шляхетного рода – герб **GOZDAWA**. Щит: в красном поле белая двойная лилия. Нашлемник: пять павлиньих перьев, обремененных подобной же лилией.

Сведений о жене не имеется. Сын Алексей (1745 г.р.)². Имел деревянный дом в Константиновке, который был по его смерти перевезен сыном Алексеем в сл. Верхний Лиман.

1.2. Стефан Яворницкий. Год рождения не известен, умер между 1791 и 1793 годами. Подпрапорный Изюмского слободского казачьего. Имел дворовое место и земли (22 десятины) в сл. Лиман. По большей части это были сенокосы, неудобности да небольшой хворостяной лесок. Земля представляла собой близкие к солончакам почвы, поэтому даже в урожайные годы давала значительно менее зерна, чем в соседних с Лиманом земельных дачах.

Сведений о семье не имеется. Проживал в деревянном доме, который не вошел даже в список существенных зданий сл. Лиман. Здесь же, на подворье, жили подданные крестьяне, содержался скот. Усадьба располагалась в центре слободы, рядом с бывшим городком, что давало возможность иметь постоянный доход, представляя путникам ночлег. После смерти имение в Лимане перешло по наследству к племяннику Алексею Андреевичу Яворницкому.

II поколение

2.1. Алексей Андреевич Яворницкий. Родился приблизительно в 1745 г. в слободе Константиновка Харьковского слободского казачьего полка. Чем занимался до 30 летнего возраста не известно, получил домашнее образование.

22 февраля 1775 г.* рукоположен в дьячки в Покровскую церковь сл. Верхний Лиман. В 1787 г. прихожане Архангело-Михай-

*Все даты здесь указаны по старому стилю.

ловской церкви сл. Верхний Лиман избрали его в диаконы к своей церкви. Посвящен в диаконы 1 января 1788 г. Преосвященным Феофитом епископом Белгородским и Курским в Белгородском Смоленском соборе³.

После смерти 22 января 1792 г. священника Максима Леонидова при Архангело-Михайловской церкви сл. Верхний Лиман одно священническое место оставалось праздным. В 1792 г. А. А. Яворницкий обратился к духовно-

му начальству и 27 марта 1793 г. произведен Преосвященным Феофитом Курским и Белгородским в священники к сей церкви⁴.

А. А. Яворницкий был человеком грамотным, незлобивым, честным, уважаемым прихожанами. Заботился о храме, своем приходе. Под его присмотром в 1798 г. была возведена новая *«деревянная на каменном фундаменте Архангело-Михайловская церковь с такой же колокольней»*.

По свидетельству Филарета (Гумилевского), Архангело-Михайловская церковь считалась старейшей в сл. Лиман. Она была украшена замечательным резным иконостасом, иконами и *«подписями к ним»*. Обратил внимание на этот храм и известный искусствовед Стефан Андреевич Таранушенко, благодаря которому до нас дошли

**Архангело-Михайловская церковь
сл. Лиман Змиевского уезда,
фото С. А. Таранушенко**

***Двери в Архангело-
Михайловской церкви сл. Лиман,
фото С. А. Таранушенко***

изображения этого храма, выполненные в 1920-е гг.

В 1807 г. А. А. Яворницкий передал свое священническое место старшему сыну диакону Федору, а сам остался заштатным священником.

Умер А. А. Яворницкий предположительно в 1813 г. По клировой ведомости Архангело-Михайловской церкви он числится в 1811 г. заштатным священником, а уже в 1812 г. его в клировой ведомости нет. Так как клировая ведомость обычно составляется в начале следующего года (т.е. 1813 г.), а в метрических книгах о смерти по сл. Лиман за 1812 и 1814 годы данные о смерти А.С. Яворницкого отсутствуют, можно предполагать, что он умер в начале 1813 года. К сожалению, в ГАХО метрическая книга Архангело-Михайловской церкви сл. Лиман за 1813 г. отсутствует, поэтому подтвердить, или опровергнуть эту информацию мы не можем.

В 1775 г. А. А. Яворницкий женился на Евдокии Яковлевне Любицкой (приблизительно 1750 г. р.) из рода Романа Петровича Любицкого, сотника сл. Бишкин Изюмского слободского казачьего полка. Р. П. Любицкий из польского шляхетного рода на службе в России с 1692 г. в канцелярии графа Бориса Петровича Шереметьева. С 1707 г. в Изюмском слободском казачьем полку сотником. В службе был до 1747 г. Умер в 1772 г. Жена Р. П. Любицкого – Анна, дочь сотника Вербецкого в сл. Гинеевке Изюмского слободского казачьего полка. По смерти Р. П. Любицкого его имения были разделены между многочисленными детьми и внуками. Детям подпрапорного Якова Романовича Лю-

бицкого достались земли в дачах сл. Лиман.

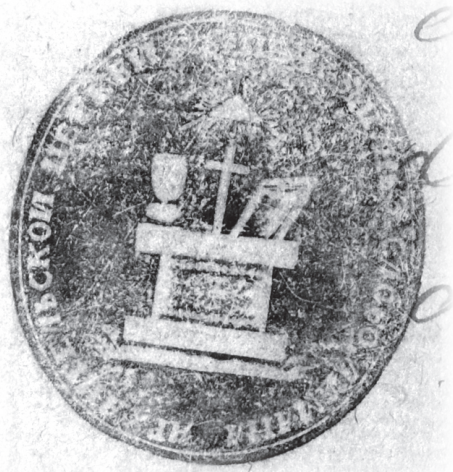
Отец Евдокии, подпрапорный Яков Романович Любицкий (? – 1785), владел частью деревни Вербовка и землями в дачах сл. Лиман Змиевского уезда⁵. Супругой Я. Р. Любицкого была Софья Федоровна, в семье было пять дочерей: жена прапорщика Мария Макаревская, жена майора Дарья Чечикова, жена священника Анна Павловская, жена поручика Стефанида Щербинина и жена священника Евдокия Яворницкая.

По смерти Я. Р. Любицкого и его жены дочери разделили имения в сл. Лиман на пять равных частей. Все имение отца состояло из пахотных, сенокосных и лесных земель вдоль отворшка речки Гнилицы и оврага Малеванного, в урочище Дисковая Долина, урочище Педановы могилы, близ Сухого Лимана, Лесной пристен, лес Юнашевский, в вершине Кабацкого озера лесной пристен, левада в сл. Лимане в урочище озера Вершины. На каждую из дочерей приходилось по 141 десятина 10 кв. саженей. Да за матерью была сенокосная и пахотная земля, лежащая в вершине речки Гнилицы и озера Кречковатого. Всего материнского имения на каждую из пяти дочерей пришлось по шесть десятин.

Евдокия была яркой женщиной, с крепкой хозяйственной жилкой, что долгое время мешало ей выйти замуж, поскольку большинство женихов из старшинской среды были малограмотными и недалекими.

Очевидно, что именно с женитьбой следует связывать поступление на духовную службу А. А. Яворницкого. Не без помощи родителя супруги, который имел определенное влияние в сл. Верхний Лиман, ему было предоставлено место дьячка в Покровской церкви сл. Верхний Лиман.

За супругой А. А. Яворницкий получил в приданное небольшую винокурню, которая производила 100-150 ведер горячего вина, ко-

Церковная печать Архангело-Михайловская церкви сл. Лиман

торое сами же Яворницкие и продавали. В неурожайные годы, когда собственного зерна не хватало, Яворницкие зарабатывали на перепродаже горячего вина.

О том, что Евдокия была незаурядной женщиной, свидетельствуют несколько бытовых эпизодов из повседневной жизни мелкопоместных дворян. Если бы не ее хватка, она проживала бы при монастыре или приходском храме как вдова заштатного священника либо приживалкой в дворянской семье.

Один эпизодов связан с собственными крепостными, подаренными родителем. На 1795 г. это были две семьи: Николая Мартыновича Кравченко и Стефана Федоровича Борисенко, всего 4 мужчины и 4 женщины⁶. Здесь следовало бы отметить, что семьи эти проживали на дворовом месте в сл. Лиман в приходе Архангело-Михайловской церкви и были проданы Е. Я. Еварницкой еще в 1799 г. поручику Демьяну Павловичу Дьякову вместе с другим имением, доставшимся ей по смерти родителей, но каким-то образом по ревизии 1806 г. эти крепостные оказались опять в ее собственности⁷.

В 1810 г. Николай Кравченко подавал прошение Слободско-украинскому губернатору И. И. Бахтину с просьбой решить его дело, находящееся в Змиевском уездном суде*. Кравченко утверждал, что на самом деле он не подданный Е. Я. Яворницкой, а казенный крестьянин, и от нее *«претерпевает разорение и ежедневные несносные в работе налоги»*.

Подобные ситуации в среде владеющих незначительным числом душ мелкопоместных дворян, священников, однодворцев возникали регулярно. Причиной таких разбирательств, как правило, становилось отсутствие у владельцев документальных свидетельств, выписей из ревизских сказок или ведомостей, крепостных писем, дарственных, завещаний. Прознав об этом, крепостные пытались таким образом выйти из крепостной зависимости. Часто владельцам дороже стоило заниматься судебной волокитой и сбором подтверждений, и они отказывались от своих собственных подданных.

* На этот момент у Кравченко в семье кроме жены Анны Игнатьевны были двое сыновей – Макар и Прокофий, и дочери Ефимия и Александра.

В отношении подданных Яворницкой в ходе судебного разбирательства выяснилось, что Кравченко записаны в ревизских сказках как крепостные и оснований для перечисления их в казенные крестьяне нет. Стоит отметить, что в этом случае проявился железный характер Евдокии Яковлевны, присущий практически всем представителям рода Любицких. Два года бесконечных переписок с уездным и губернским начальством, поездки в Змиев и Харьков, – для нее важна была победа как доказательство ее правоты.

Этот же железный характер проявился и в другом эпизоде. В 1819 г. земли в дачах сл. Лиман, принадлежащие Яворницким и еще двум десяткам мелкопоместных дворян, вошли в состав Украинских военных поселений 2-й уланской дивизии. Взамен им должны были отводить земли в других дачах. Начальство, однако, решение вопроса откладывало, так как в этот период особенно чувствовалась нехватка как землемеров, так и военных топографов. Будучи крайне зависимой от скудных доходов, получаемых с земельного надела, Яворницкая оказалась в числе тех немногих, которые получили новые земли в первую очередь. На новых землях в дачах сл. Гомольша Змиевского уезда был основан хутор Яворницкий, где до своей смерти проживали вдова Е. Я. Яворницкая и ее дети*. Среди прочего в хуторе существовал небольшой винокуренный заводик, производивший около 300 ведер горячего вина. Вино продавалось прямо в доме Яворницкой.

В 1821 г. Е. Я. Яворницкая подписалась под прошением от дворян, получивших новые земли. Они просили не лишать их права свободной продажи и покупки вина, которые им ранее были позволены на землях в дачах слободы Лиман, а теперь во вновь устроенных их хуторах у казенных селений им это запрещали питейные откупщики⁸. Прошение было удовлетворено, о чем последовал указ Его Императорского Величества из Министерства финансов.

На данный момент не представляется возможным установить точную дату смерти Е. Я. Яворницкой, однако можно утверждать, что это произошло не ранее 1821 г., но не позднее 1824 г.

* Хутор Яворницкий был переведен в статус нежилого в 1960-е годы, но еще раньше (около 1905 г.) он исчез с карт Змиевского уезда.

Одобрѣніе

Мы нижеподписавшіи Свободной Гирманской
Губерніи и Епархіи Изюмскаго Звѣзда
Свободы петровской церкви преобразенія Господня

прихожане свидѣльствуемъ по чинотѣ нашей
совѣсти, что желающій быть при нашей церкви
дѣянономъ (иже) Губерніи и Епархіи Изюмен
Слово Звѣзда Свободы Липана Архангелской
церкви священника Атенствя Свѣтъ харлампіева
Коллежска студентъ риторикѣ Федоръ Евдокимовичъ

Маръ
Есть человекъ добрый, не пьяница, не домо-
строительствѣ косяма не лѣнивый, не каверт-
никъ, не сварникъ, не любодѣица, не бійца,
въ воровствѣ и вѣмлахъ не извѣданный,
добродѣица и посвѣдѣица чистаго, и по томъ
мы его желаемъ имѣть при нашемъ приходѣ
Статтискомъ дѣянономъ, и вѣттомъ подписавъ

Свободы петровской преобразенной церкви
точно значае адаръ михайловъ великій михайловъ
великій Сергійевъ петровъ цыгановъ михайловъ михайловъ
михайловъ михайловъ вѣдущихъ михайловъ цыгановъ
ричъ бородинки андрѣи михайловъ михайловъ
михайловъ михайловъ цыганъ рязновъ петровъ цыгановъ
всѣмъ и михайловъ заброуновъ петровъ адаровъ андрѣи адаръ
и всѣмъ адаровъ, андрѣи маркитовъ фримице петровъ
оставной самбуитъ андрѣи михайловъ андрѣи михайловъ
пронофимъ бедановъ андрѣи михайловъ михайловъ вѣдущихъ
михайловъ михайловъ великій михайловъ михайловъ
рейсманъ и всѣмъ свѣтловъ петровъ землинъ цыганъ

Одобрение прихожан Преображенской церкви сл. Петровской
Федору Яворницкому, желающему занять место диакона, 1802 г.
Из фондов ГАХО

III поколение

3.1. Иван Алексеевич Яворницкий. Родился в 1776 году в сл. Верхний Лиман. На 1793 г. обучался в Харьковском Коллегиуме риторике, «в *учении надежды не последней*»⁹. Сведений о дальнейшей судьбе не имеется. На 1807 г. в числе сыновей А. А. Яворницкого уже не числится.

3.2. Михаил Алексеевич Яворницкий. Родился в 1779 году в слободе Верхний Лиман. Первоначально получил домашнее образование. Был уволен из Харьковского Коллегиума в 1801 г. для определения в военную службу¹⁰. На 1807 г. в числе сыновей А. А. Яворницкого уже не числится.

3.3. Федор Алексеевич Яворницкий. Родился в сл. Лиман Змиевского уезда приблизительно в 1782 г.

Федор получил домашнее образование, был обучен родителями читать, писать, петь. После вступления отца в должность священника, в том же 1793 г. Федор был отдан в Харьковский коллегиум, где обучался от низших классов до класса риторики пять с половиной лет.

В 1802 г. Федор был уволен из Коллегиума за вступление в брань с преподавателями. В том же 1802 г. вступил в брак и определен в диаконы к Преображенской церкви слободы Петровская Изюмского уезда¹¹. Здесь следует сказать, что брак был заключен по расчету, поскольку его женой стала дочь вдовствующей попадьи Екатерины Лавровской девица Татьяна Евдокимовна (приблизительно 1786 г. р.), вместе с матерью проживавшая при церкви сл. Петровской Змиевского уезда¹². Вполне естественно для того времени, что он как родственник хотя и вдовы-попадья имел право занять должность при церкви. Место это было весьма значительным, поскольку сл. Петровская насчитывала несколько тысяч человек прихожан.

Первое время отношение к Федору Яворницкому в причте Преображенской церкви было хорошим. Но в 1805 г. он поссорился со священником Николаем Васильковским. Яворницкий якобы пытался возмутить прихожан против Васильковского за приостановку строительства колокольни при церкви, а также пытался поступить к этой церкви вторым священником. К тому времени теща Ф. Яворницкого умерла, а начальство мирить его с Васильковским не поже-

2^ю Алексѣй Яворницкій, который поступилъ сыну своему Изюменскаго Уѣзда Слободы Шандроголовой — богословской церкви Діакону Фредору Яворницкому священническое мѣсто 62^х лѣтъ, въ формулярно за 1806^ю годъ списанъ благочиннымъ отпущенъ онъ таинъ: въ чтеніи и произношеніи проповѣдей по старости лѣтъ неискусенъ, въ школахъ не обучался, во священника произведенъ Преосвященнымъ архиепископомъ Курскимъ и Белогорскимъ въ 1793^ю году, поведеніи нехудою, въ порокахъ незамѣченъ, штрифованъ небылъ, достатки средняго. въ свѣдѣствѣ его написаны: жена его Евдоія 57^{ми} и сынъ Александръ, который обучается въ Коллеіумѣ риторикѣ, 19^{ти} лѣтъ.

Діаконъ Корнилій Романцовъ	29 ^{ти}
У него жена Анна	23 ^х
Дьячекъ Гурій Гринцовъ	47 ^{ми}
У него жена Евдоія	41 ^ю
Дѣти: Иванъ	4 ^х
Агрипина	8 ^{ми}

Второе Дьячковское мѣсто праздно.

Пономарь Алексѣй рождественскій холостъ. 18^{ти}

второе Пономарское мѣсто праздно.

Кандидатъ Діаконъ Фредоръ Яворницкій по формулярному списку показанъ 28^{ми} лѣтъ

Из ведомости об Архангело-Михайловской церкви
сл. Лиман за 1807 г.
Из фондов ГАХО

лало и перевело Федора в диаконы к Богословской церкви сл. Шандригаловой Изюмского уезда¹³.

Но что-то не заладилось и там, поэтому отец пошел на встречу старшему сыну, который по негласным правилам, существующим на Слобожанщине, мог вступить в отправление обязанностей священника после своего родителя. Одним из условий подобного наследования было предоставление с прихода Ф. Яворницкого половины дохода отцу*.

Перед посвящением в 1807 г. в иерейский сан протодиакон Александров «испытал» диакона Ф. Яворницкого. Выяснилось следующее: *«Диакон Яворницкий оказался в гении не худ, гтимое несколько разумеет, катехизис наизусть умеет, в знании церковного устава, простого и нотного пения и книги о должности Пресвитеров средственен, арифметики нагальные правила слабо знает»*. Ф. Яворницкий был рукоположен в иерея 22 июля 1807 г. в Старохарьковском общежительном монастыре в соборной Преображенской церкви. Обучение священнослужения и преподавания треб Ф. Яворницкий проходил при Покровском кафедральном соборе г. Харькова у кафедрального ризничего иерея Иоанна Малиновского. Иерейскую грамоту Яворницкий получил 7 августа 1807 г.

После смерти отца и матери проявились худшие черты характера Федора Яворницкого, унаследованные одним из его сыновей. Благочинный священник Змиевского уезда пишет о Федоре в клировой ведомости Архангело-Михайловской церкви за 1823 г.: *«поведения худого к пьянству и дракам склонен штрафован был за неподагу в срок книг, недостаточен, живет в собственном доме»*, и далее: *«в гении и произношении проповедей вовсе неискусен»*¹⁴.

С 15 января 1833 г. на место Федора Яворницкого был поставлен священник Петр Семенович Крыжановский; о судьбе Яворницкого

* На 1807 г. к Архангело-Михайловской церкви сл. Лиман относились 244 двора, 977 мужчин и 945 женщин. Среди них помещики: майор и кавалер Сумцов, капитан Петр Богуславский, капитан Степан Судаков, губернский секретарь Матвей Будянский. Причт церкви состоял из двух священников (Алексея Яворницкого и Максима Збукирева), диакона Корнилия Романцева, дьячка Гурия Гринькова и пономаря Алексея Рождественского.

в этом же документе ничего не говорится¹⁵. А в документе за 1830 г. видно, что он был изведен на дьячковскую должность к Троицкой церкви сл. Бурлей Змиевского уезда¹⁶. Умер не позднее 1856 г.

Дети: Аким, Максим, Николай, Стефан, Мария, Елена.

3.4. Александр Алексеевич Яворницкий. Родился в сл. Лиман Змиевского уезда приблизительно в 1788 г. Получил домашнее образование, а с 1799 г. обучался в Харьковском Коллегиуме в низших классах и 3 года риторике. Понимая, что в приходе отца как младшему сыну ему ничего «не светит», а также зная бедность своих родителей и нрав своего брата, он в 1807 г. подал прошение о месте дьячка в Преображенском соборном храме в уездном городе Сумы¹⁷. В свидетельстве при выпуске из Коллегиума о нем сказано: *«скудных дарований и успехов, нравов добрых»*. Несмотря на то что он пришелся в соборном храме «ко двору», рассчитывать на другую должность в этом храме он не мог, именно поэтому в 1814 г. Александр подает прошение о переводе к Васильевской церкви с. Ястребиного Сумского уезда, где было вакантное место диакона.

В Сумы Александр Яворницкий возвращается в 1819 г., когда в Преображенском соборе появилось вакантное место диакона¹⁸. По рапорту Благочинного священника Сумского уезда он *«...в тлении и пенни изряден, поведения хорошего, пороками незаражен, штрафован не был, достатка невеликого»*. Прихожане Сумского Преображенского собора о нем отзывались лучше: *«Человек добрый, не пьяница в домостроительстве не ленив, не клеветник, не сварлив, не любодейца, не бийца, не воровствует и обмане не изоблжен, добронравен, и поведения гестного»*.

В феврале 1821 г. А. А. Яворницкий просил Харьковскую духовную консисторию назначить его на свободное место священника к Иоанно-Богословской церкви с. Низы Сумского уезда и даже получил свидетельство о согласии от владельца села капитана Ивана Стефановича Кондратьева. Но в Низы был перемещен священник с. Писаревка Сумского уезда Иоанн Томашевский*, а А. А. Яворницкому после испытания учиненного кафедрального протоиерея

* Из послужного списка уволенного из армейского звания протоиерея с. Низы Иоанна Томашевского, датированного 1831 годом. «В 1799 году

Афанасия Могилевского было предложено отправиться священником к Покровской церкви с. Писаревки¹⁹. 27 апреля 1821 г. в день Святого Священномученика Симеона сродника Господня он был рукоположен кандидатом в иерея.

Жена – Екатерина Ивановна (приблизительно 1792 г. р.). В их семье было двое детей: Аким и Анна.

IV поколение

4.1. Аким Федорович Яворницкий. Родился в слободе Петровской крепости Изюмского уезда приблизительно в 1803 году. В 1824 г. Аким – ученик словесности Харьковского духовного училища – был тенором певческого Его преосвященства хора²⁰. С 1823 г. обучался в Харьковском Коллегиуме на полуказенном содержании, *«способности и прилежание слабые, поведения непостоянного»*, на публичных испытаниях показал, что *«все знает очень мало»*. Как правило, таким ученикам приходилось оставлять дальнейшую учебу и добиваться священнического места, уже находясь на службе в храмах.

Так и произошло: в сентябре 1826 г. Аким был исключен из среднего отделения Коллегиума и 26 ноября 1826 г. определен дьячком к Дмитриевской церкви г. Харькова²¹. По всей видимости, ему все-таки было разрешено одновременно посещать Коллегиум, так как он обучался даже философии, а в 1828 г. его имя значится в списке выпускников Коллегиума.

переведен в священники, в 1812 году военным начальством за усердную и ревностную службу награжден скуфьей, памятной серебряной медалью и бронзовым крестом, в 1817 году награжден камилавкой, в 1820 году – золотым наперстным крестом, в 1826 году – серебряной медалью, денежными пожалованиями. Служил при войсках в Финляндии (г. Олеобург), на мызе Плен при императрице Елизавете Алексеевне, благочинным пехотной дивизии в крепости Корфу, в Пруссии, в сражениях за реку Вислу, Кенисберг, Браунсберг, при Шпандау, во всех военных действиях против армии Наполеона, во взятии Парижа, в битве народов при Лейпциге» (ДАСО, Ф.749, оп.1, ед.хр.384). Как же можно было отказать в прощении Иоанну Томашевскому?

Очевидно, у Акима была хорошая возможность получить священническое место, но ему не повезло. В 1835 г. в Консistorии слушалось дело о совершении в 1831 г. в Дмитриевской церкви г. Харькова несовершеннолетнего брака священником Стефаном Наседкиным. И хотя А. Ф. Яворницкий присутствовал при совершении этого обряда по неведению, ему также пришлось покинуть место в Харькове, и он был переведен стихарным дьячком на диаконской вакансии к Покровской церкви в с. Веселое Харьковского уезда²².

В сентябре 1836 г. он подал прошение об определении его на диаконскую вакансию к Иоанно-Богословской церкви с. Сонцевка Харьковского уезда, а с 7 апреля 1837 г. перемещен в Архангело-Михайловскую церковь сл. Колупаевка Харьковского уезда. В 1856 г. благочинный писал о нем: «*Очень способен и всегда исправен, в тени и пении огонь хорош*»²³. Умер не позднее 1866 г.

Жены Акима происходили из города Харькова. Первой его женой была дочь диакона Надежда (1811–1830). Второй женой была дочь мещанина Анна Никитична (приблизительно 1818 г. р.). После смерти мужа она проживала в собственном доме при Архангело-Михайловской церкви сл. Колупаевка Харьковского уезда, получая половину дьячковского оклада.

От первого брака у А. Ф. Яворницкого было двое сыновей – Иван и Федор; от второго дети: Даниил, Евдокия, Феокиста, Глафира, Анастасия, Григорий.

4.2. Максим Федорович Яворницкий. Родился в сл. Петровской крепости Изюмского уезда приблизительно в 1805 г. Как явствует из переписки по Харьковской Духовной Консistorии, Максим Яворницкий впитал в себя все, что увидел в доме своих родителей. Отец часто пил, жену свою не любил, сквернословил.

Поначалу его жизнь была более успешной, нежели у братьев. Максим обучался в Харьковском Коллегиуме на содержании родителей. В 1829 г. окончил курс богословия в Коллегиуме с аттестатом 2-го разряда и был выпущен в духовное ведомство священником.

* Сонцевка, она же Борисовка, она же Богуславское. Имение действительных статских советников Александра и Ивана Борисовичей Сонцевых (ГАХО Ф.24, оп.3, ед.хр.21, лл.42-43).

1801
1836 года, Сентября 7, отлучился из семинарии,
Евразийская семинария в г. Вильно в Святой
Троицкий монастырь в сане священника.

Его Высокопреосвященству,
Присвященнейшему Мелетію,
Архіепископу Харьковскому и
Ахтырскому и Кавалеру.

Харьковского Уезда
села Веселого Покровской
церкви бывшего на Дья-
конской вакансии Стефан
наго дьячка Софокла Федо-
рова сына Евразийского

№ 4815

Покорнейшее прошение.

По резолюции Вашего Высокопреосвящен-
ства на поданное мною прошение в чин
шилъ Сентября мѣсяцѣ об отлученіи

иша въ село Сенцовку къ Иоанно-Богослов-
ской церкви дячкомъ, представляема при
симъ Вашему Высочайшему пресвященству
данное снискъ помянутого села отъ поль-
щика Г. Сенцова и тамошнихъ Священно
и церковнослужителей одобреніе, съ засвидѣтель-
ствованіемъ Благочиннаго Дьяка Иоанна
Черникова, покорнѣйше прошу Ваше Высочай-
шее пресвященство повелѣть кому слѣдуетъ
выдать мнѣ надлежнѣйшій Указъ, и о семъ
не оставитъ Архидиаконскія благо-
разсмотрѣніи. Къ симъ прошенію Славя-
нско Покровской Церкви Дьякъ Іоаннъ Яворницкій
руку приложилъ.

Сентября дня
1836го года.

Прошение дьячка Акима Федоровича Яворницкого, 1836 г.
Из фондов ГАХО

С 1 марта 1830 г. его определили священником к Дмитриевской церкви с. Моначиновка Купянского уезда. Здесь случился его первый конфуз: повздорив по пустякам с владельцем села Дмитрием Розалион-Сошальским, он был вынужден искать другое место, следствием чего стал перевод 25 октября 1834 г. к Георгиевской церкви сл. Ольховатки Волчанского уезда. При передаче вещей и денег в Дмитриевской церкви с. Моначиновки протоиерею Славинскому М. Ф. Яворницкий избил Славинского, а позже при выезде в Ольховатку выгалкивал того со двора и ругал, отказываясь осуществить передачу дел. Выявлена была также растрата церковной суммы 15 руб. 96 коп. Очевидно, именно поэтому М. Яворницкому во второй половине 1836 года было запрещено совершать требы в сл. Ольховатке. Даже после прошения местных жителей, которые жаловались на невозможность исполнять христианские обряды, этого ему не разрешили, а определили в Ольховатку временного священника Петра Малиенова²⁴.

Начудил М. Яворницкий и в Ольховатке. Это видно из жалобы Купянскому предводителю дворянства, которую подала в 1835 г. дворянка девица Матрона Ивановна Хвостикова. Ее двоюродный брат подпоручик Порфирий Гредескул приехал в гости к ее родному брату чиновнику 14 класса Герасиму Хвостикову 17 июня 1835 г. Поначалу они поехали на ветряную мельницу, где выпивали и закусывали, пока не кончился дождь, а вечером того же дня, возвращаясь с мельницы и подъехав к ее дому, П. Гредескул пьяным бранил ее, а потом вместе со священником М. Яворницким ломали колом дверь ее дома²⁵. После завершения слушания дела Яворницкого 26 сентября 1836 г. перевели пономарем в Петропавловскую церковь сл. Рубежной Волчанского уезда*.

В дальнейшем 4 мая 1837 г. М.Ф. Яворницкий определен пономарем к Успенской церкви сл. Рубежной, а 20 октября 1837 г. – пономарем к Покровской соборной церкви г. Купянска. К этому времени относится свидетельство благочинного священника: *«должность исполняет не очень разительно поведения не худого, находит-*

* В 1837 г. была перенесена помещиком графом Гендриковым в основное им новое село Петропавловка.

ся под следствием». С 1841 по 1844 г. М. Яворницкий находился под епитимией на причетнической должности в Успенской церкви сл. Двуречной Купянского уезда. В 1844 г. безуспешно подает несколько прошений перевести его на вакантное место священника: в Николаевскую церковь сл. Лихачевки Богодуховского уезда; Богородицкую церковь с. Должик Харьковского уезда, Александро-Невскую церковь сл. Тополи Купянского уезда. В последней проживал в собственном доме родной брат его жены – губернский секретарь Григорий Толмачев.

В этот период у него болеют жена и сын, и когда ему предоставили место в сл. Лихачевке Богодуховского уезда, он вынужден был от него отказаться из-за того, что жена и сын не выдержали бы 300-верстного пути. Просил оставить его при Рождество-Богородичной церкви сл. Волоховки Волчанского уезда. Но прихожане сами не захотели видеть там буйного М. Яворницкого: у них до этого был пьющий и буйственного нрава священник Ильинский.

В сентябре 1844 г. М. Яворницкий проживал в Харькове, ожидая для себя возможного места, и издержался без пособия. В итоге с 15 ноября 1844 г. был определен заштатным священником в Купянский Покровский собор на место сторожа²⁶. Пребывая на должности сторожа, совершал требы, за которые деньги не сдавал протоиерею, за что с его доходов (1/5 доходов собора) были вычтены 67 руб. 80 коп.

После смерти жены Параскевы Васильевны, урожденной Толмачевой (умерла в сентябре 1849 г.), предался пьянству. В 1851 г. временно определен священником в Покровскую церковь сл. Ново-Млинск Купянского уезда. За пьянство отстранен от места и 8 октября 1852 года отправлен в Троицкий Ахтырский монастырь на исправление. В 1854 г. вернулся из монастыря в Купяnsk и *«проживал праздно предавался пьянству и распутству, день и ночь в питейных домах, в одном отрезали ему косу»*. 10 июля 1854 г. был отправлен в тот же монастырь под строжайший надзор²⁷.

Последние сведения о нем датируются 1857 годом, когда ему был выдан билет для проживания в Астрахани²⁸. Умер он не позднее 1861 года.

Дети: Федор, Василий, Александра.

4.3. Николай Федорович Яворницкий. Родился 22 ноября 1811 г. в сл. Лиман Змиевского уезда, был крещен священником Максимом Збукиревым. Восприемниками стали помещик дер. Любровка коллежский регистратор Петр Савич Савченко и коллежского секретаря Стефана Григорьевича Мосцева жена Евдокия Ивановна.

В 1829 г. закончил Харьковское уездное училище и поступил в Харьковский Коллегиум, где обучался в низшем и средних отделениях на родительском содержании. При публичном испытании был отчислен по малоуспешности. Отмечалось, что *«...способности у него не худые, но недостаточно прилежания, поведения средственного»*. Из всех предметов похвально знал всеобщую и российскую историю, а философию, математику и словесность недостаточно хорошо. Хуже обстояло с языками и Священным Писанием. Свидетельство получил 11 августа 1832 г. В том же году подал прошение об увольнении его из духовного звания в светское по болезни.* В декабре 1833 г. в Харьковском губернском правлении значится, что он желает поступить в Харьковский императорский университет своекоштным студентом, но поскольку узаконенный термин пропустил, то просил выдать ему билет на проживание у родственников в Купянском уезде для приготовления к наукам сроком на 6 месяцев. Еще ранее, 10 октября 1833 г., правление Харьковского императорского университета утвердило его прием своекоштным студентом²⁹.

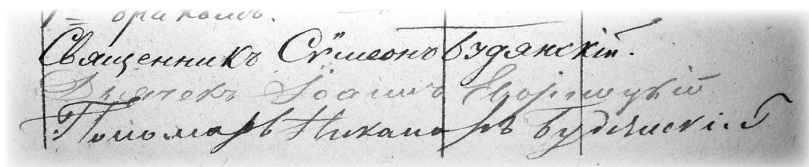
Из других источников известно, что в дальнейшем он проживал в г. Харькове. Занимался преподавательской деятельностью в частных пансионах, а также на дому. Часто болел, имел бледный вид лица, обрюзгшее телосложение. Был, по-видимому, не женат.

4.4. Стефан Федорович Яворницкий. Родился приблизительно в 1816 г. в сл. Лиман Змиевского уезда. Получив домашнее образование, он прошел испытание на причетническую должность и получил место пономаря в Вознесенской церкви сл. Пески Изюмского уезда. 7 октября 1841 г. подавал прошение в Консисторию о вступлении в брак. Разрешение было получено 8 октября 1841 г.³⁰. Переехав в Изюм, он фактически отделился от своей семьи. Умер

* Жаловался на грудные боли.

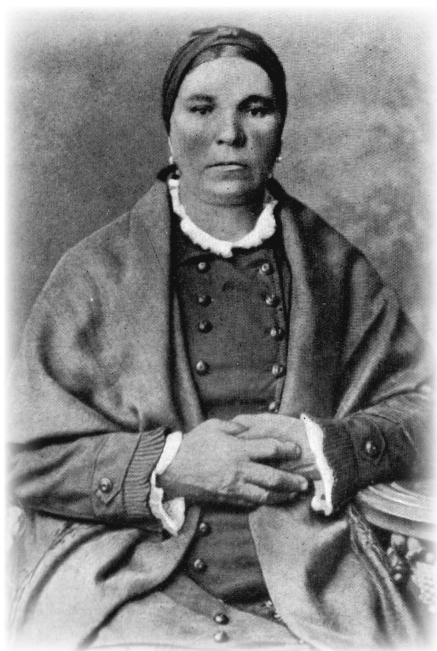
в глубокой старости (около 1907 г.), самостоятельно воспитав единственного сына Михаила, так как его жена рано умерла.

4.5. Мария Федоровна Яворницкая. Родилась приблизительно в 1809 г., других сведений не выявлено*.

ораконно.
Свещенникъ Стѣпанъ Будякѣнъ.
Дьячекъ Іоаннъ Яворницкій
Полемаръ Николаѣвъ Будякскій. Б

Подпись дьячка Иоанна Акимовича Яворницкого, 1850 г.

Мама Д. И. Яворницкого – Анна Матвеевна, в девичестве Терновская.

на сегодняшний день не имеется.

*Здесь и далее данная фраза подразумевает, что потенциально эти сведения имеются в архивных документах, но не выявлены автором или другими исследователями.

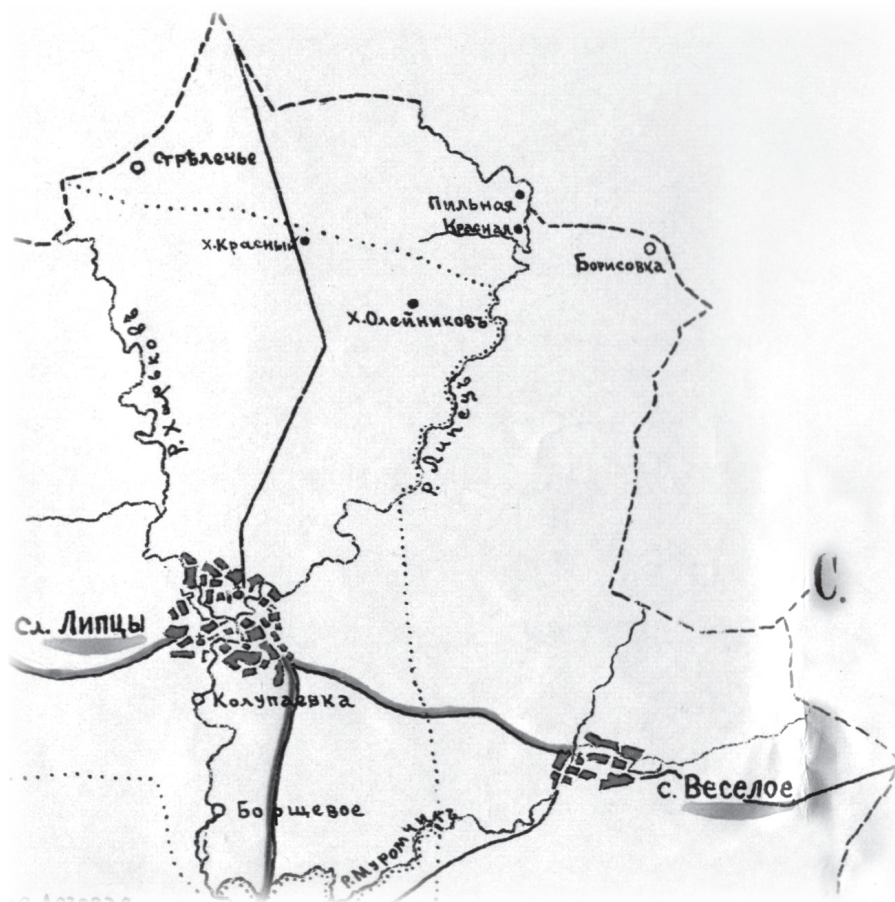
4.6. Елена Федоровна Яворницкая. Родилась приблизительно в 1814 г., других сведений не выявлено.

4.7. Аким Александрович Яворницкий. Родился в 1816 г. в с. Ястребином Сумского уезда. Известно, что обучался за деньги отца в Харьковском приходском училище, а в 1827 г. определен к церкви с. Писаревка Сумского уезда дьячком под надзор отца³¹. В это время в Писаревке было четыре вакантных места причетника, именно поэтому Акиму было дозволено, несмотря на юный возраст, вступить в эту должность. Кроме того, считалось, что Аким сможет усовершенствовать знания устава катехизиса, нотное пение и др. Других сведений о его жизни

4.8. Анна Александровна Яворницкая. Родилась приблизительно в 1818 г., других сведений не выявлено.

У поколение

5.1. Иван Акимович Яворницкий. Родился в Харькове в 1827 г. Следует отметить, что его сын Д. И. Яворницкий считал датой рождения своего отца 1828 г., так в I томе «Истории запорожских козаков» читаем посвящение: *«Посвящаю памяти дорога-*

Карта части Харьковскаго уезда, 1895 г.
Из фондов ГАХО

го родителя *Ивана Акимовича Яворницкого 1828–1885*». Получил домашнее образование. После испытания в Харьковской Духовной Консistorии 16 февраля 1843 г. был определен пономарем в Рождество-Богородичную церковь с. Уды Харьковского уезда. 17 мая 1845 г. перемещен пономарем в Николаевскую церковь с. Липцы Харьковского уезда. С 20 января 1849 г. определен дьячком в Иоанно-Богословскую церковь с. Сонцевка, где служил до самой смерти (умер в 1885 г.)³². Семья жила бедно, в обычной крестьянской хате.

Жена – дочь священника Анна Матвеевна Терновская (приблизительно 1830 – 1916). Дети: Дмитрий, Агрипина.

Само по себе село было небольшим. В прошлом Сонцевка была владельческим селом, основанным переселенцами с Правобережной Украины, и первое его название было Богуславское. В середине XVIII ст. земли эти были пожалованы Императрицей Елизаветой Петровной дворянину Борису Сонцеву и Богуславское было переименовано в Борисовку. А в первой четверти XIX ст. действительный статский советник Александр Борисович и его родной брат Иван Борисович Сонцевы переименовали поселение в Сонцевку. С 1796 г. речка Липчик, разделявшая Сонцевку на два имения, по сути стала границей: одна Сонцевка относилась к Харьковскому уезду Харьковской губернии, а вторая Сонцевка – к Белгородскому уезду Курской губернии. В Сонцевке были деревянный жилой дом с фруктовым садом, раскинувшимся по обеим сторонам речки Липчик, небольшая водяная мельница на четыре постава, с действием только весной и осенью, да винокуренный завод на пять котлов с производством 1000 ведер горячего вина в год³³.

Деревянная церковь Святого Апостола Иоанна Богослова была построена И. Б. Сонцевым в 1795 г. К ее приходу относились также хутора Веселый и Высокий. В 1860–80-е гг. преобладающее число подобных храмов существовало исключительно за счет поддержки бывших владельцев селения. Сонцевы проявляли к приходскому храму внимания ровно столько, чтобы при храме был полный причт да церковь не валилась.

5.2. Федор Акимович Яворницкий. Родился в Харькове в 1829 г. 18 июня 1844 г. был определен пономарем в Иоанно-Богословскую церковь с. Сонцевка Харьковского уезда. 30 января 1846 г. был пере-

мещен в Богоявленскую церковь с. Большие Проходы Харьковского уезда. 4 октября 1851 г. определен пономарем к Михайловской церкви с. Колупаевка Харьковского уезда³⁴.

Жена – дочь пономаря Ефросинья Васильевна (приблизительно 1830 г. р.). Сын Николай.

5.3. Даниил Акимович Яворницкий. Родился приблизительно в 1841 г. в с. Колупаевка Харьковского уезда. Окончив Харьковское духовное училище, поступил в Харьковскую духовную семинарию³⁵, но вскоре был исключен из среднего отделения, а с 18 сентября 1856 г. определен пономарем к Преображенской церкви с. Пан-Ивановка Харьковского уезда³⁶.

В 1857 г. был переведен на вакансию пономаря Архангело-Михайловской церкви с. Колупаевка Харьковского уезда. В конце 1862 г. Д. А. Яворницкий подал прошение в Харьковскую Духовную Консисторию с просьбой разрешить ему жениться. Венчание с дочерью дьячка Татьяной Иосифовной Пономаревой состоялось 20 января 1863 г.

В том же году 13 марта он был определен дьячком на место умершего тестя в сл. Казачья Лопань Харьковского уезда, где служил на одном месте до самой смерти (умер 25 января 1905 г.). Всего прослужил 41 год и 10 месяцев.

Жена его с 1905 г. получала пенсию 90 руб. в год. В 1914 г. числится при церкви с. Лопани среди вдов заштатных церковнослужителей³⁷. Дети: Евдокия, Александра, Анастасия.

5.4. Анастасия Акимовна Яворницкая. Родилась приблизительно в 1834 г., других сведений не выявлено.

5.5. Евдокия Акимовна Яворницкая. Родилась 9 февраля 1850 г. До «*приискания ей жениха*» в 1866 г. числилась на штатном дьячковском месте при Архангело-Михайловской церкви с. Колупаевка Харьковского уезда³⁸.

5.6. Феоктиста Акимовна Яворницкая. Родилась 1 ноября 1853 г., других сведений не выявлено.

5.7. Глафира Акимовна Яворницкая. Родилась 5 июня 1855 г., других сведений не выявлено.

5.8. Анастасия Акимовна Яворницкая. Родилась 29 ноября 1858 г., других сведений не выявлено.

5.9. Григорий Акимович Яворницкий. Родился в 1861 г. в с. Колупаевка Харьковского уезда. Служил почтовым чиновником без чина. Несколько лет служил начальником почтового отделения в сл. Новая Водолага Валковского уезда. Умер в 1897 г.

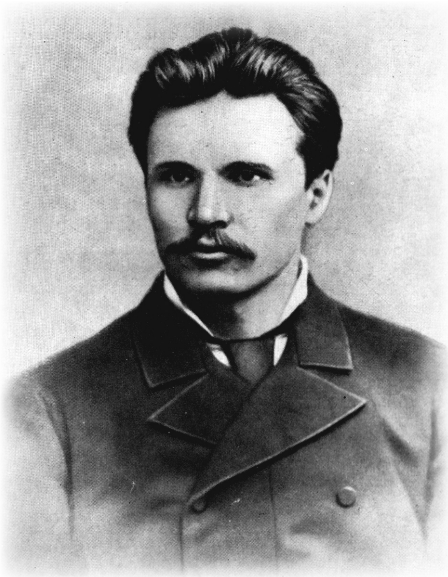
Жена – Устиния Ивановна (1859 г. р.), по состоянию на 1897 г. проживала в Славянске, являясь прихожанкой Троицкой церкви. Пыталась неоднократно получить пенсию за своего мужа, но поскольку он прослужил недостаточно большой срок, в пенсии ей было отказано. Дети: Пелагея; Анна; Иван, Федор³⁹.

5.10. Федор Максимович Яворницкий. Родился приблизительно в 1827 г. Получил плохое домашнее образование. По бедности родителей обучаться в учебных заведениях не мог. Стараниями родственников был определен писцом в Купянское полицейское управление, но долго служить там не смог из-за пьяных выходок своего отца. По своему прошению был переведен писцом в Богодуховское полицейское управление, где был на хорошем счету. Сведений о жене в настоящее время не имеется, однако известно, что у него был сын Митрофан.

5.11. Василий Максимович Яворницкий. Родился приблизительно в 1831 г., других сведений не выявлено.

5.12. Александра Максимовна Яворницкая. Родилась 9 апреля 1846 г. в уездном городе Купянске, крещена 14 апреля 1846 г. в Николаевской церкви Купянска. Восприемниками были коллежский секретарь Михаил Лаврентьевич Дараганов и жена губернского секретаря Александра Ивановна Казакевич. Александра Максимовна после смерти матери переселилась к родной тетке Любови Васильевне Федоровой*, которая проживала в г. Валуйках, будучи там в замужестве за мещанином Герасимом Матвеевичем Федоровым⁴⁰. В июле 1855 г. отец Александры подавал прошение в Харьковскую Духовную Консисторию с просьбой о принятии Александры на казенное содержание в духовный приют. В консистории просьбу сочли глупой⁴¹. В 1861 г. среди бумаг в Купянском Покровском соборе был обнаружен билет № 1125 от 23.08.1856 г. на 57

* Муж ее тетки мещанин г. Валуйки Герасим Матвеевич Федоров.

Д. И. Яворницкий, 1885 г.

рублей серебром, выписанный Александре по указу Харьковского Приказа общественного призрения. Последний известный нам документ – от 11 июня 1862 г. – свидетельствует, что она «здорового ума».

5.13. Михаил Стефанович Яворницкий. Родился в 1842 г. в сл. Пески Изюмского уезда. Получил домашнее образование, с раннего возраста помогал отцу служить в храмах Изюмского уезда. Женился поздно – только в 1882 г. К этому времени у них с отцом был построен неплохой дом в уездном городе Изюме, деревянный на каменном полу-

этаже. Его супругой стала дворянка девица Анна Васильевна Мухина, которой в то время было только 16 лет. От этого брака родилось 11 детей, из которых известен только сын Павел, который остался проживать в Изюмском уезде, так как после смерти отца М. С. Яворницкий продал дом в Изюме и со всей семьей выехал из Харьковской губернии.

Сведений о жене М.С. Яворницкого на сегодняшний день не имеется. Дети: Павел, Петр.

VI поколение

6.1. Дмитрий Иванович Яворницкий. Родился 25 октября 1855 г. в с. Сонцевка Харьковского уезда⁴². Крещен 29 октября 1855 г. в Иоанно-Богословской церкви с. Сонцевка. Обряд крещения совершал священник Григорий Лобковский, а восприемниками Дмитрия стали дворовой человек помещика майора Дмитрия Ивановича Сонцева Максим Иванович Евстафьев и того же помещика дочь Анна Дмитриевна Сонцева.

Первое образование получил в двухклассном земском училище в с. Сонцевка. С 1867 г. обучался в Харьковском уездном училище. В 1874 г. поступил в Харьковскую духовную семинарию, обучение оставил в 1877 г. и в сентябре того же года поступил на историко-филологический факультет Императорского харьковского университета.

Украинский историк, археолог, этнограф, фольклорист, писатель, академик АН УССР с 1929 г., член Московского археологического общества. Преподавал в Московском, Петербургском и Екатеринославском (Днепропетровском) университетах; в последнем создал кафедру украиноведения. В 1902-1932 был директором краеведческого музея в Днепропетровске, сегодня Исторический музей им. академика Д. И. Еварницкого.

Умер 5 августа 1940 г. похоронен в г. Днепропетровске.

1-я жена учительница музыки Харьковского епархиального женского училища – Варвара Петровна Кокина. Венчались 18 февраля 1883 г. С 1885 г. вместе не проживали, официальный развод состоялся в 1915 г. 2-я жена Серафима Дмитриевна Бурякова (1879-1943). Венчались 30 октября 1918 г. в церкви Знамени Пресвятой Богородицы г. Екатеринослава.

6.2. Агриппина Ивановна Яворницкая. Родилась 20 июня 1853 г. в с. Сонцевка Харьковского уезда. Была замужем за священником с. Сороковка Змиевского уезда Иваном Тимофеевичем Пономаревым (? – 1898). Умерла в 1906 г. Дети: Анна (? – 1965), Александра (? – 1947), Татьяна (? – после 1979), Борис (? – 1916).

6.3. Николай Федорович Яворницкий. На службе с 1881 года. В 1900 г. – полицейский урядник IV участка 1-го стана Змиевского уезда. Состав семьи 3 человека⁴³.

6.4. Евдокия Даниловна Яворницкая. Родилась в 1875 г. в сл. Казачья Лопань Харьковского уезда. Была в замужестве за диаконом.

6.5. Александра Даниловна Яворницкая. Родилась в 1882 г. в сл. Казачья Лопань Харьковского уезда. Была в замужестве за крестьянином той же слободы.

6.6. Анастасия Даниловна Яворницкая. Родилась в 1884 г. в сл. Казачья Лопань Харьковского уезда. Была в замужестве за псаломщиком.

6.7. Пелагея Григорьевна Яворницкая. Родилась в 1888 г., других сведений не выявлено.

6.8. **Анна Григорьевна Яворницкая.** Родилась в 1887 г., других сведений не выявлено.

6.9. **Иван Григорьевич Яворницкий.** Родился в 1893 г., других сведений не выявлено.

6.10. **Федор Григорьевич Яворницкий.** Родился в 1897 г., других сведений не выявлено.

6.11. **Митрофан Федорович Яворницкий.** Известно, что получил домашнее образование, проживал в уездном городе Богодухове.

6.12. **Павел Михайлович Яворницкий.** Родился в уездном городе Изюме. По состоянию на 1912 г. служил псаломщиком Рождество-Богородичной церкви с. Карповка Изюмского уезда. Священник И. Кантемир выгнал его из церкви по обвинению в воровстве денег, дело в Харьковской Духовной Консистории было прекращено 13 октября 1913 г. по отсутствию доказательств. В это время П. М. Яворницкий жил в хут. Банном Изюмского уезда⁴⁴.

6.13. **Петр Михайлович Яворницкий.** На 1914 г. священник Успенской церкви с. Климовка Сумского уезда.

Источники и литература:

¹ Эварницкий Д. И. По следам запорожцев. – СПб, 1898. – С. 199.

² Центральный Государственный исторический архив Украины, далее ЦГИАУ Ф.2009, оп.1, ед.хр.1238, л.5.

³ ЦГИАУ Ф.2009, оп.1, ед.хр.1238, лл.1-12.

⁴ ЦГИАУ Ф.2009, оп.1, ед.хр.2761, лл.1-18.

⁵ Государственный архив Харьковской области, далее ГАХО Ф.287, оп.2, ед.хр.32.

⁶ ГАХО Ф.31, оп.141, ед.хр.68, л.410.

⁷ ГАХО Ф.286, оп.2, ед.хр.486, лл.6-7.

⁸ ГАХО Ф.4, оп.1, ед.хр.737.

⁹ ЦГИАУ Ф.2009, оп.1, ед.хр.2761, л.4.

¹⁰ ГАХО Ф.40, оп.2, дело утеряно.

¹¹ ГАХО Ф.40, оп.2, ед.хр. 251.

¹² ГАХО Ф.40, оп.2, ед.хр. 77, лл.1-14.

¹³ ГАХО Ф.40, оп.7, ед.хр.42, лл.1-19.

- ¹⁴ ГАХО Ф.40, оп.110, ед.хр. 1251, л.171 об.
¹⁵ ГАХО Ф.40, оп.110, ед.хр.1254, л.135.
¹⁶ ГАХО Ф.40, оп.110, ед.хр.842.
¹⁷ ГАХО Ф.40, оп.7, ед.хр.476.
¹⁸ ГАХО Ф.40, оп.12, ед.хр.2135.
¹⁹ ГАХО Ф.40, оп.13, ед.хр.1327, лл.1-27.
²⁰ ГАХО Ф.40, оп.14, ед.хр.2112.
²¹ ГАХО Ф.40, оп.15, ед.хр.2019, лл.1-22.
²² ГАХО Ф.40, оп.23, ед.хр.530, лл.1-8.
²³ ГАХО Ф.40, оп.110, ед.хр.1753, лл.95 об.-97.
²⁴ ГАХО Ф.40, оп.23, ед.хр.626, лл.1-3.
²⁵ ГАХО Ф.40, оп.23, ед.хр.94.
²⁶ ГАХО Ф.40, оп.31, ед.хр.307, лл.1-9.
²⁷ ГАХО Ф.40, оп.38, ед.хр.1330, лл.1-55.
²⁸ ГАХО Ф.40, оп.41, дело утеряно.
²⁹ ГАХО Ф.40, оп.19, ед.хр.1321, лл.1-22.
³⁰ ГАХО Ф.40, оп.28, ед.хр.316, лл.1-3.
³¹ ГАХО Ф.40, оп.16, ед.хр.670, лл.1-4.
³² ГАХО Ф.40, оп.110, ед.хр.1753, лл.81-82.
³³ ГАХО Ф.24, оп.3, ед.хр.21, лл.42-43.
³⁴ ГАХО Ф.40, оп.110, ед.хр.1753, лл.95 об.-97.
³⁵ ГАХО Ф.40, оп.110, ед.хр.1755, лл.41 об.-42.
³⁶ ГАХО Ф.40, оп.45, ед.хр.848, лл.1-4.
³⁷ ГАХО Ф.40, оп.110, ед.хр.1846, л.175 об.
³⁸ ГАХО Ф.40, оп.110, ед.хр.1764, л. 84 об.
³⁹ ГАХО Ф.4, оп.127, ед.хр.231, лл.1-3; ГАХО Ф.40, оп.110, ед.хр.924-а, л.611.
⁴⁰ ГАХО Ф.40, оп.44, ед.хр.238, лл.1-24.
⁴¹ ГАХО Ф.40, оп.40, ед.хр.1473, лл.1-2.
⁴² ГАХО Ф.40, оп.105, ед.хр.104.
⁴³ ГАХО Ф.4, оп.134, ед.хр.338, лл.1-10.
⁴⁴ ГАХО Ф.40, оп.99, ед.хр.1492, лл.1-14.

Іменний покажчик

- Абросимова С.В. – 7
Алексєєв Г.П. – 21, 25, 26, 29, 34
Антонович В.Б. – 19
Анучин Д. – 20
Апостол Д. – 25
- Бабкін П. – 29
Бахтин И.И., губернатор – 71
Біднов В. – 36, 43
Білиловський К. – 21, 23, 32
Білоусов І. – 31
Бобринський О. – 31
Богуславский П., капитан – 74
Борисенко С.Ф. – 71
Брандт Р. – 31
Бречкевич М. – 42
Бродницький – 62
Будянский М., губернский секретар – 74
Бурякова В.Д. – 41
Бурякова З.Д. – 41, 44
Бурякова С.Д. – 41, 91
- Ваганов С. – 32
Василенко М.П. – 47
Василенко Н. – 38
Васильківський С. – 23, 32, 49
Васильковский Н., священник – 74
Васютинський В. – 23, 26
Вашкевич Г. – 21, 23
Вербецкий, сотник – 69
Вересаєв В. – 31

Веселовський О. – 31
Вировий Є. – 38, 43
Волк І. – 58

Галаган О. – 43
Гапусенко І.М. – 8
Гендриков, граф – 82
Гіляровський В. – 32, 35
Гололобов Я. – 34
Гольцев В. – 31
Грабар І. – 31
Гредескул П., подпоручик – 82
Грінченко Б. – 32
Грінченко В. – 43
Григорцевич Н. – 15
Гриньков Г., дьячек – 74
Гуслистый К. – 43

Данилов В. – 36
Дараганов М.Л., коллежский секретарь – 89
Делянов І. – 24, 26
Дорошенко Д. – 36, 38
Дьяков Д.П., поручик – 71

Єфремов П. – 42

Еварницкая Е.Я. – 71
Еварницька П.Г. – 59
Еварницька У.І. – 59
Еварницький Г.Я. – 59
Евстафьев М.И., дворовой человек – 90

Журба О. – 38

Забелін І. – 20
Заборська О. – 37

Заньковецька М. – 18, 24
Затонський В. – 45
Збукирев М., священник – 74, 83
Зинов'єв О.М. – 23
Злотников М. – 42

Гловайський Д. – 20
Гльницький Л. – 33

Ильинский, священник – 82

Казакевич А.И. – 89
Калнишевський П. – 22, 32
Капустіна Н.І. – 6
Карєєв М. – 31
Катеринич П. – 23
Ключевський В.О. – 5, 30, 20
Ключевський О. – 31
Ковалевський М. – 20
Ковалевський П. – 29
Коваленко О.В. – 45
Ковальова І. – 36
Козар П. – 43
Кокіна В.П. – 17, 21, 41, 52, 57, 91
Коломієць Л.С. – 51
Коломієць Н.С. – 51
Коломієць С.Ф. – 51
Коломієць Т.І. – 17, 50, 51, 61-64
Комаров М. – 32
Комстадіус М.М. – 23, 25
Кондаков М. – 31
Кондратьєв И.С., капитан – 77
Кониський О. – 32
Костомаров М.І. – 20, 23, 47
Котельников В. – 23
Котенко Т. – 43

Котов К. – 38
Коцюбинський М. – 32
Кочергін І.О. – 8
Кравченко Н.М. – 71, 92
Красицький Ф. – 49
Кривой А. – 57
Криженко С. – 57
Кримський А. – 32
Кропивницький М. – 18, 24, 32
Крушельницький А. – 33
Крыжановский П.С., священник – 76
Курилов В. – 34

Лавров В. – 31
Лавровская Е. попадя – 74
Лавровская Т.Е., девица – 74
Лазаревський О.М. – 31
Лаппо-Данилевський О. – 31
Лебединцев Ф.Г. – 11, 15
Левицький В.Л. – 11
Леонтович В. – 32
Липецкий Ф. – 58
Лисенко М. – 32
Липенський М. – 15
Липківський С. – 38
Лобковский Г., священник – 90
Лободовський М. – 18
Любавський М. – 31
Любицкая Е.Я. – 69
Любицький І.М. – 51
Любицкий Р.П., сотник – 69
Любицкий Я.Р., подпрапорный – 69, 70
Любченко П. – 45

Макаревская М. – 70
Маковський К. – 23

Малама – 25
Малиєнов П., священник – 79
Малинка П. – 25
Малиновский И., иерей – 76
Мамін-Сибіряк Д. – 31
Матвієвський П. – 43
Махно Н. – 38
Машиевский И. – 57
Машуков В. – 36
Мікешин М. – 23
Мірошниченко В. – 49
Міхеєв Ф. – 25
Міщенко Ф. – 31
Миклашевський М. – 34
Микола II – 26
Мирний П. – 29
Мицик Ю.А. – 45
Могилевский А., священник – 77
Мордовцев Д. – 21, 23
Мосцев С.Г., колежский секретарь – 83
Мосцева Е.И. – 83
Мушина А.В., дворянка – 89

Наконечний В. – 49
Наседкин С., священник – 78
Науменко В. – 32
Немирович-Данченко В. – 31
Новіков І. – 24
Новицький Я.П. – 16, 20, 25, 32, 34-36

Олійник-Шубравська М.М. – 8, 12, 31

Павловская А. – 70
Павловський Ю. – 38
Паньківський К. – 33
Парамонов А.Ф. – 6, 8, 9

Пархоменко В. – 42
Пелехін П. – 23, 26, 29
Петровський Г. – 45
Пильчиков Д. – 18
Полонська-Василенко Н. – 47
Поль О.М. – 21, 25, 34, 35, 38, 42, 43
Пономарьов Б.І. – 50
Пономарьов І.Т. – 50, 91
Пономарьова Г.І. – 50
Пономарьова О.І. – 51
Пономарьова Т.І. – 51, 87
Попов А.П. – 51
Попов Л. – 23, 25
Потебня О.О. – 13, 14, 15, 17, 18, 47

Репін І. – 23, 24, 47
Родзянок М. – 34
Рождественский А., пономарь – 74
Романцев К., диакон – 74
Рудичів І. – 43
Рудченко І.Я. – 29

Савченко П.С., колежский регистратор – 83
Садовський М. – 18, 24
Саксаганський П. – 18, 32
Саладилов П. – 21, 23, 26
Самокиш М. – 32
Сваричевський Ф. – 32
Селецьки – 25
Сірко І. – 27
Синельников І.М. – 26
Синельников О. – 26
Синельникова С.М. – 26
Синельникови – 25
Синявський А. – 34, 36
Сластьон О. – 23, 32

Соловйов-Несмелов М. – 31
Сонцев Д.И поміщик – 10, 90
Сонцев А.Б., действительный статский советник – 78, 86
Сонцев И.Б., действительный статский советник – 78, 86, 87
Сонцева А.Д. – 92

Станюкович К. – 31
Старицький М. – 32
Стасов В. – 23, 31
Стебницький П. – 23
Стоюніна М.М. – 21, 25
Струков А. – 34
Струнніков М. – 49
Студинський К. – 33
Судаков С., капитан – 74
Сулима-Бичихіна Т. – 38
Сумцов, майор и кавалер – 74
Сумцов М.Ф. – 13-15, 18, 32

фон-Таль С.М. – 26
Таранущенко С.А. – 68
Тарновський В.В. – 21, 22, 47
Тележняк К.О. – 8
Телешов М. – 31, 32
Терновська Ганна Матвіївна – 11, 17, 50, 52, 85
Терновська Т.М. – 52
Терновський М.М. – 52
Терновський М.М. – 52
Тимофєєва І.М. – 8
Тихомиров Д.І. – 31, 32
Ткаченко Т. – 49
Толмачева П.В. – 83
Толстой І. – 31
Толстой Л. – 32, 47
Томашевский И., священник – 77
Труба І. – 38, 43

Трутовський В. – 31

Уварова П. – 31

Українка Леся – 36

Урусов М.П., князь – 29, 30, 34

Усов С. – 20

Федоров Г.М., мешанин – 89

Федорова Л.В. – 89

Феоктист, Преосвященный Курский и Белгородский – 68

Філонов Б. – 19

Филарет (Гумилевский) – 68

Фоменко А.К. – 23

Халанський Михайло – 13, 15, 29

Хвостиков Г., чиновник – 82

Хвостикова М.И., дворянка – 82

Хмельницький Б. – 25, 65

Хорошун А. – 49

Хрінников В.М. – 36, 38

Цегельский М. – 33

Чабан М. – 38

Чайкін І. – 25

Чайковський А. – 33

Чечикова Д. – 72

Чикаленко Є. – 32, 43

Чубарь В. – 45

Шапіров В. – 45

Шаповал І.М. – 8

Шахматов О. – 31

Шаховська Є.Я. – 19, 27

Шевченко Т. – 24, 32, 33, 36, 38, 44, 47, 48

Шереметев Б.П., граф – 69

Шишкін І. – 23

Шраг І. – 32

Щербинина С. – 70

Щоголев Я. – 18, 19

Щоголева Є.Я. – 19, 27

Щукін П. – 38

Яворницькая Е.Я. – 70-72

Яворницький А.А., диакон – 76, 77

Яворницький А.А., дьячек – 84

Яворницький А.А., священник – 67-70, 74, 76

Яворницький А.Ф., дьячек – 78

Яворницький В.М. – 88

Яворницький Г.А., почтовый чиновник – 88

Яворницький Д.А., пономарь – 87

Яворницький И.Г. – 92

Яворницький М.С. – 89

Яворницький М.Ф., священник – 79, 82

Яворницький М.Ф. – 92

Яворницький Н.Ф. – 83

Яворницький Н.Ф., полицейский урядник – 91

Яворницький П.М., псаломщик – 92

Яворницький П.М., священник – 92

Яворницький С., подпрапорный – 67

Яворницький С.Ф. – 84

Яворницький Ф.А., диакон – 72, 74, 76

Яворницький Ф.А., пономарь – 87

Яворницький Ф.Г. – 92

Яворницький Ф.М., писец – 88

Яворницькая А.А. – 84

Яворницькая А.А. – 88

Яворницькая А.А. – 88

Яворницькая А.Г. – 91

Яворницькая А.Д. – 91

Яворницькая А.Д. – 91

Яворницкая А.И. – 91
Яворницкая А.М. – 89
Яворницкая Г.А. – 88
Яворницкая Е.А. – 88
Яворницкая Е.Д. – 91
Яворницкая Е.Ф. – 84
Яворницкая М.Ф. – 84
Яворницкая П.Г. – 91
Яворницкая Ф.А. – 88
Яворницка С.Д. – 44, 49,
Яворницкий Г.Я. – 52
Яворницкий И. Я., пономарь – 10, 11, 12, 50, 57, 58, 85
Яворницкий Я. Ф. – 11, 27
Якубович Г.П. – 44
Якубовський Ю. – 28
Ялової А.І. – 23
Яценко В.Я. – 40

Географічний покажчик

Астрахань, город – 83

Баку, місто – 27

Банний, хутор – 92

Берека, слобода – 61

Белгородский уезд – 86

Білгород, місто – 15

Бишкін, город – 69

Близький Схід – 36

Богодар, село – 25, 58

Богодар, хутір – 33

Богодухов, город – 92

Богодуховский уезд – 82

Богуславское, село – 78, 86

Большие Проходы, село – 87

Борисівка (Борисовка), село – 9, 78, 86

Браунсберг – 77

Будаківка – 25

Бурлей, слобода – 76

Валковский уезд – 88

Валуйки, город – 89

Варшава, город – 66

Вершина, озеро – 70

Велика Британія – 43

Вербовка, деревня – 70

Веселое, село – 78

Весельй, хутор – 87

Висла, река – 77

Владимір, місто – 30

Влезьки, село – 51

Волоховка, слобода – 82
Волчанський уезд – 79, 82
Ворожб'янський район – 51, 65
Высокий, хутор – 87

Галичина – 10
Галиция – 66
Ганчул, річка – 33
Гелуан – 36
Гетманщина – 65
Гинсєвка, слобода – 69
Гнилиця, речка – 70
Гомольша, слобода – 72

Двуречная, слобода – 82
Дисковая Долина, урочище – 70
Дніпр, ріка – 15, 16, 21, 43
Дніпро-Славута – 33
Дніпропетровськ (Днепропетровск), місто – 42, 49, 63-65, 91
Должик, село – 82

Екатеринослав, город – 91

Єгипет – 36
Єрусалим – 36

Житомир, місто – 28, 38
Жовти Води – 25
Жукля – 25

Запоріжжя – 5, 15, 16, 29
Запорозький край – 15, 34
Запорозька Січ – 7, 12, 15, 22, 23, 32
Змиєв, город – 73
Зміївський повіт (Змиевской уезд) – 10, 11, 66, 67, 70, 72, 76,
78, 83, 84, 91

Изюм, город – 84, 89, 92
Изюмский уезд – 74, 78, 79, 84, 89, 92

Кабацкое, озеро – 70
Казачья Лопань, слобода – 87, 91
Карповка, село – 92
Катеринослав, місто – 17, 18, 34-36, 38, 41, 60-62, 65
Катеринославська губернія – 17, 33
Катеринославщина – 15, 17, 21, 25, 34, 37, 42
Кенисберг – 77
Київ місто – 17, 47
Кисілівка, село – 51, 63-65
Клайпеда, місто – 51
Климовка, село – 92
Колупаевка, слобода – 78, 79, 87, 88
Котовка – 25
Кречковатое, озеро – 70
Кубань – 38, 39
Купянск, город – 82, 83, 89
Купянский уезд – 79, 82-84
Курская губернія – 87
Курщина – 10

Лебединський повіт – 51
Лесной пристен – 70
Лейпциг, город – 77
Лиман, слобода – 67-72, 76, 83, 84
Липчик, річка – 10, 86, 87
Липцы, село – 85
Литва – 51, 65
Лихачевка, слобода – 82
Лопань, село – 88
Львів, місто – 33
Любовка, деревня – 83

Малеванный овраг – 70

Малороссія – 26
Межиріч, село – 51, 61, 62
Михайлове-Апостолове, село – 26
Молдавія – 65
Моначиновка, село – 79
Москва, місто – 18, 20, 29, 31, 32, 59, 63

Німеччина – 43
Низы, село – 77
Новая Водолага, слобода – 89
Ново-Млинск, слобода – 83
Ново-Московськ, місто – 21

Одеса, місто – 38
Олександрівськ, – 16
Олександрівський повіт – 33
Олексіївка, село – 60
Олеобург, город – 77
Ольховатка, слобода – 81, 84

Павлоградський повіт – 41
Пан-Івановка, село – 87
Париж, город – 77
Педановы Могили, урочище – 70
Пески, слобода – 84, 89
Петербург, місто – 18, 20, 21-24, 27, 28
Петровская, слобода – 74, 78, 79
Петропавловка, село – 82
Писаревка, село – 79, 84
Полтава, місто – 18, 38
Полтавська губернія – 17
Полтавщина – 25
Польща (Польша) – 43, 65
Прага – 43
Пруссія – 77

Росія (Россия) – 18, 31, 43, 65, 79
Рубежная, слобода – 82

Самарканд, місто – 26, 27, 29
Середня Азія – 26, 27, 29
Сіверський Донець, річка – 10, 66
Слободская Україна – 65
Слов'янськ (Славянск), місто – 59, 88
Сонцівка (Сонцевка), село – 9-13, 44, 50, 57, 58, 78, 85-87, 89-91
Сороківка (Сороковка), село – 50, 91
Сочі, місто – 65
Старый Бишкін, слобода – 69
Суми (Сумы), місто – 15, 76-77
Сумской уезд – 77, 84, 92
Сумська округа – 51, 65
Сухой Лиман, речка – 70

Таврійська губернія – 17
Ташкент, місто – 26, 27
Тополи слобода – 82

Уды, село – 85
Україна (Украина) – 5, 7, 8, 18, 35, 43, 65

Фаліївка – 25
Фінляндія – 15, 77
Франція – 43

Харків (Харьков), місто – 10, 17, 24, 42, 43, 57, 58, 71, 78, 79,
83-85, 87

Харківська губернія – 9, 10, 11, 17, 50, 51, 66, 86, 89
Харківський район – 9
Харківська область – 9, 51, 65
Харківщина – 10, 50, 51, 65
Харьковский уезд – 78-79, 82, 85, 86, 87, 89, 91
Херсонська губернія – 17

Херсон, місто – 18
Херсонщина – 15, 25, 26
Хорол, місто – 18

Царське Село – 59

Черкаський Бишкін, слобода – 69
Чернігів, місто – 18, 38
Чернігівська губернія – 17
Чернігівщина – 21
Чехія – 43
Чугуєв, місто – 58

Шандригалова, слобода – 74
Шпандау, город – 77

Юнашевський лес – 70

Яворницький, хутір – 11
Ястребиное, село – 77, 84

Наукове видання

**Абросимова Світлана Вікторівна
Парамонов Андрій Федорович**

Дмитро Яворницький та його родовід

Редактор *Віра Капалкіна*

Верстка *Олександр Павлов*

Дизайн *Олег Панченко*

Відповідальний за випуск *Андрій Парамонов*

Підписано до друку 15.01.2009.

Формат 60×90/16. Папір офсетний.

Друк офсетний. Гарнітура Bodoni

Умов. друк. арк. 7.

Наклад 1000 прим.

Харківський приватний музей міської садиби,
вул. Весніна 12, кімната 213, м. Харків, 61023, Україна.

Тел. (057) 756-79-50

E-mail: paf69@mail.ru

<http://ysadba.rider.com.ua>

